

Костагин Пампов

**Философия
на
средновековната
българска
история**

Гледната точка на проф. Петър Мутафчиев

2013 г.

*Изданието се посвещава на
130 години от рождението и
70 години от смъртта на
проф. Петър Мутафчиев*

© **Философия на средновековната българска история**

© **Автор**

Костадин Пампов

© **Предпечатна подготовка и печат**

„Белопринт“ ООД гр. Пазарджик

ISBN: 978-954-684-352-4

ЗА ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА ЕДИН БЪЛГАРСКИ УЧЕН ОТ ЕВРОПЕЙСКА ВЕЛИЧИНА

В ръцете на читателя е новата книга на философа и писателя Костадин Пампов, един от познавачите на такава сложна и противоречива материя, каквато е философията на историята. В духа и логиката на своите проучвания върху българското интелектуално наследство, авторът отново ни среща с големия историк проф. Петър Мутафчиев (1883-1943), на когото е посветена и една от предишните му книги – „Философия на българското Средновековие“ (Пазарджик, 1995 г.). Определено може да се каже, че К. Пампов не просто е написал „продължение“ или обичайното в такива случаи „преработено издание“ на свой по-ранен труд. Авторът аналитично представя „гледната точка“ на проф. П. Мутафчиев с оглед на развитието на неговите възгледи, влиянието на тогавашните философско-исторически идеи и отражението на обществено-политическите и културните процеси в България между двете световни войни върху творчеството на историка.

Надали може да има съмнение, че авторитетен учен, изтъкнат интелектуалец и доказан патриот, какъвто е П. Мутафчиев, заслужава

подобно внимание, още повече, че писаното за него не е чак толкова много... Отричан и дори заклеяван след 1944 г., сравнително скоро самото творчество на учения успява да се защити от идеологическите щампи и злословия... През 1973 г. са публикувани два тома неговите „Избрани произведения“ (под редакцията на акад. Димитър Ангелов), през 1986 г. е преиздадена „История на българския народ“ (предишното издание от 1943-1944 г. е в два тома), година по-късно и „Книга за българите“, и двете под редакцията на акад. Васил Гюзелев.

След началото на промените през 1989 година пълната реабилитация на големия учен е категоричен факт, а публиката получава нови издания на неговите творби, най-вече благодарение на проф. (по-късно академик) Вера Мутафчиева (1929-2009), достоен следовник на своя баща, даровитото перо не само в областта на историческата наука, но и на съвременната българска литература. Сред тях са „Изток и Запад в Европейското Средновековие“ (София, 1993 г.) и фототипното преиздание в един общ том на книгите „Добруджа в миналото“ и „Българи и румъни в историята на Дунавските земи“ (София, 1999 г.). Междувременно са преиздадени и неговите лекции по история на Византия.

Естествено, публикуването на трудовете на виден учен (би могло да се каже, и тяхното претърсване извън тесните професионални среди), поставя въпроса за осмислянето на възгледите на техния автор. Разбира се, това в една или

друга степен е правено в предговори, рецензии и отзиви. През 1997 г., благодарение на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, е издаден сборникът „Професор Петър Мутафчиев: познат и непознат“ (под редакцията на доц. д-р Тодор Попнеделев), в която са събрани докладите от научната конференция от есента на 1993 г., посветена на 110-ата годишнина от рождението на изтъкнатия историк медиевист. Но и днес редица текстове на учения и мислителя П. Мутафчиев остават трудно достъпни за широката публика, пръснати в различни списания и вестници. Би било чудесно, ако 130-ата годишнина от неговото рождение стане повод тази празнота да бъде запълнена.

В своето кратко, но прецизно изследване К. Пампов анализира най-ярките философско-исторически творби на П. Мутафчиев. Няма смисъл да повтаряме онова, което читателят сам ще открие в книгата по отношение на възгледите на П. Мутафчиев за „ролята на византизма“ и „духът на отрицанието“ в българското Средновековие, за „възходите и паденията“ в многовековната ни история. К. Пампов с право отбелязва, че влиянието върху П. Мутафчиев на философи като Бенедето Кроче и Петър Бицилли, на школите в съвременната му византология и европейска медиевистика не може да бъде игнорирано, но и не следва да се преувеличава. От друга страна, в еволюцията на възгледите на историка определено се чувства отражението

на злочестата българска съдба след Ньойския договор, на крушението на Сан-Стефанските идеали за национално обединение, на ожесточената политическа борба у нас в периода между двете световни войни.

Основателно К. Пампов съпоставя вижданията на П. Мутафчиев с тези на други учени. Днес е трудно да се съгласим с част от изводите на П. Мутафчиев по отношение на цар Симеон Велики, неговия син цар Петър I, поп Богомил, народния светец Иван Рилски, българските исихасти от XIV век... Идеите и представите за т. нар. византинизъм, за едва ли не разрушителната роля както на богомилството, така и на отшелничеството, с развитието на историческата наука са съществено коригирани, а в някои случаи опровергани. И все пак, драматичните въпроси, вълнували преди толкова десетилетия П. Мутафчиев, не са ни чужди и днес. „Забравените и неразбрани“ личности и събития продължават да провокират едни или други спорове, различни оценки и преоценки. В крайна сметка, изложението на К. Пампов още веднъж ни убеждава, че историята не е само наука (в античността тя е имала своята муза Клио!), а и обобщено, мислено и премисляно знание, което в никакъв случай не може да остане суха и „хладна“ фактология, нито низ от биографии на повече или по-малко велики личности. И е напълно в реда на нещата ерудирана, но и патриотично мотивирана, а и емоционално ранима личност като П. Мутафчиев да има едни или други пристрастия. При

това няма как да пренебрегнем неговия въздействие върху читателя език и стил, който не се отличава, в добрия смисъл на думата, от литературната гарба, впрочем наследена и развита от В. Мутафчиева... Нещо повече, стилът на П. Мутафчиев определено въздейства върху преките и непреките ученици на авторитетния университетски професор, по свой „ненормативен“ начин се превръща в своеобразна и трудно постигана „норма“ за следващите поколения български медиевисти.

Като своеобразно заключение в книгата на К. Пампов е поместено едно интересно интервю с него, дело на историка Хачик Мардирисян. Освен че е сполучливо обобщение на главните моменти в изследването, това интервю, или по-скоро ерудитски разговор, още веднъж ни убеждава в необходимостта от осмисляне на творческото наследство на П. Мутафчиев, а и на нашата изпъстрена със загадки, богата и драматична история.

**проф. д-р Пламен Павлов
(ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“)**

I

Проф. Петър Мутафчиев /1883-1943/ е сред най-значимите имена в българската медиевистика в периода между двете световни войни. През този период освен исторически трудове той публикува и редица свои опити за философия на средновековната българска история.

Началото в това отношение поставя с встъпителната си лекция в Софийския университет на 25 октомври през 1923 г. Лекцията е включена в Годишника на университета за 1925 г. под наслов „Изток и Запад в Европейското Средновековие“. /1/

Определени идеи от тази лекция получават разгърнат вид в две статии на П. Мутафчиев, публикувани в популярното в България през 30-те години на XX век сп. „Философски преглед“, чийто редактор е проф. Димитър Михалчев /1880-1967/.

Първата – „Към философията на българската история. Византинизмът в средновековна България“, е поместена в кн. 1. от 1931 г. /2/

Втората – „Поп Богомил и Свети Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“, е отпечатана в кн. 2. от 1934 г. /3/

През същия период – края на 20-те и началото на 30-те години на XX век – П. Мутафчиев подготвя и цялостен труд върху философията на българската история, но работата върху него не е завършена.

Остава машинописен препис, който със съдействието на проф. Вера Мутафчиева /1929-2009/ и проф. Васил Гюзелев /1936/ е публикуван изцяло едва през 1987 г. под заглавие „Книга за българите“. /4/

Тази книга е със своя структура и съдържание, но в нея се разглеждат и философско-исторически въпроси, намерили вече място в посочените три публикации на П. Мутафчиев.

Проблемно-тематичният обхват на „Книга за българите“ е значително по-широк, но философско-историческата ѝ доктрина върху българското Средновековие е същата като във встъпителната лекция на П. Мутафчиев в университета и двете му статии в сп. „Философски преглед“.

Тази философско-историческа доктрина се съдържа във всички глави на „Книга за българите“, но най-отчетливо в нейната шеста глава, чието заглавие е „Нашата политическа и културна съдба“.

Като начин на мислене и отношение към историческите факти, философията на П. Мутафчиев върху средновековната българска история е в основата и на двата тома на най-популярния му труд – „История на българския народ“ /вторият том е незавършен/, чиито първи публикации са през 1943 година. /5/

Ролята на византизма /като модел на управление, мислене и цивилизация, чийто носител е Византия/, на богомилството и на отшелничеството в историята на средновековна България – това са трите основни момента във философско-историческите възгледи на П. Мутафчиев върху средновековната българска история.

За П. Мутафчиев идеите, свързани с тези три фактора имат определящо значение за историческите процеси в българското Средновековие.

Непосредствено след като завършва университетта през 1910 година, П. Мутафчиев публикува творби, в които се открива влиянието на определени историко-материалистически идеи.

В младежките си години П. Мутафчиев участва в социалдемократическото движение и е запознат с трудове на Карл Маркс /1818-1883/ и на редица негови последователи. Според тях определящо значение за историческото развитие имат материалните фактори.

П. Мутафчиев е повлиян от идеите им и потвърждение в това отношение е книгата му „Владетелите на Просек. Страници из историята на българите в края на XII и нач. на XIII в.“, чиято първа публикация е през 1913 година.

В определена степен историко-материалистическите идеи в творчеството на П. Мутафчиев се запазват до края на живота му.

По време на специализацията му по византология в Мюнхен /1920-1922 г./ П. Мутафчиев се запознава с творчеството и е под влиянието на

световно известните немски учени Карл Крумбахер /1856-1909/, Август Хайзенберг /1869-1930/ и Франц Дьолгер /1891-1968/, които принадлежат към немската културно-историческа школа в историографията.

За представителите на тази школа културата /разбрана като съвкупност от начини на материална и духовна дейност/ е определяща по отношение на общественно-историческите процеси.

В периода между двете световни войни П. Мутафчиев е под влияние и на идеите на италианския историк и философ на историята Бенедето Кроче /1866-1952/ и на руско-българския историк и теоретик на историята Петър Бицилли /1879-1953/, чиито гледни точки са неохегелиански, т. е. обективно-идеалистически.

Същността на тези неохегелиански гледни точки е в това, че при обяснението на историческите процеси ударението се поставя върху ролята на идеите, макар да не се пренебрегват материалните условия, които ги пораждат.

Показателна в това отношение е встъпителната лекция на П. Мутафчиев в университета през 1923 година /„Изток и Запад в Европейското Средновековие“/.

Не бива обаче да се преувеличават посочените влияния върху философско-историческото мислене на П. Мутафчиев върху българското Средновековие. Както от историко-материалистически, така и от обективно-идеалистически идеи.

Философско-историческите му работи върху историята на средновековна България са преди

всичко негови обобщения, направени на основата на собствените му и на други учени исторически проучвания.

Светогледната еволюция на П. Мутафчиев не е предмет на специално изследване в настоящата студия. Акцентът в нея е поставен главно върху философските му възгледи върху средновековната българска история.

Студията написах на основата на книгата си „Философия на българското Средновековие. Според философско-историческите опити на Петър Мутафчиев“ /Пазарджик 1995 г./.

II

Във встъпителната си лекция в Софийския университет, чието заглавие е „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, П. Мутафчиев представя идеите си за философията на историческия процес в Европа през Средните векове /V-XV в./. Това е необходимо според него, защото българската политическа и културна съдба през Средновековието може да бъде разгадана само в контекста на средновековната европейска история. А това, което най-вече го впечатлява в тази история, е разделението Изток – Запад, датиращо още от времето на разделението на Римската империя /395 г./. Изток – Запад не само и не толкова в географски, колкото в културно-исторически смисъл. Макар твърде често географията да е определяща по отношение на историята.

За П. Мутафчиев Западът през Средновековието е колкото романо-германски, толкова и римокатолически, докато Изтокът е византийски. Тези определения са израз на разбирането му за различното място и роля, която имат религията и църквата през Средните векове в двете части на бившата вече Римска империя.

Средновековните общества се изграждат според П. Мутафчиев на основата на три компонента – античната традиция, християнството и варварството, разбирани като съвкупност от институции, битови форми и светоглед на народите, настанили се в провинциите на Римската империя.

Античната традиция върху териториите на Западната Римска империя е прекъсната след 476 г., когато Рим пада под ударите на германските племена начело с Одоакър. Варварството побеждава и в съчетание с определени особености на гревноримското общество създава предпоставките за феодализма като обществено-икономическа система.

Християнството тук се утвърждава в противовес на античната традиция и единствено то за дълъг период от време удовлетворява духовните потребности на западноевропейското човечество.

През Средните векове на Запад няма общ ръководещ гържавен център. Християнството обаче превръща Рим в духовен център, имащ привилегията да възприема и универсализира създаденото вън и независимо от него.

Достатъчно показателен е примерът със схизмата между източната и западната църква през 1054 г. Тя има своята догматична основа в т. нар. *filioque* – произхода на Св. Дух, и от Сина – разбиране, което Рим приема след като то възниква в Испания и се утвърждава сред останалите западноевропейски народи.

Друга е ситуацията на Изток, във Византия. Античната традиция тук никога не е игнорирана, в определен смисъл тя успява да подчини на себе си християнството и варварството.

Византия живее в Средновековието, но тя никога не става напълно средновековна държава.

Византийците успешно съчетават в духовните си търсения откровенията на Библията с поетичните образи на Омир /около VIII в. пр. н. е./ и Хезиод /около 700 г. пр. н. е./. Не са им чужди „идеите“ на Платон /427-347 г. пр. н. е./ и „сизмизмите“ на Аристотел /384-322 г. пр. н. е./.

Църквата на Запад възниква преди държавите, които се появяват върху руините на Римската империя, т. е. независимо от тях. Това налага тя постоянно да усъвършенства своята догматика и да извежда на преден план дейността на проповедника и мисионера.

Утвърдените на Запад папоцезаризъм, т. е. примат на духовната над светската власт, и на Изток – цезаропапизъм, т. е. примат на светската над духовната власт, в определяща степен моделират според П. Мутафчиев културно-исторически процеси, различни на Запад от тези на Изток.

На Запад се формира морална общност, намираща израз в съзнанието, че всички народи, приели римо-католицизма са едно християнско семейство. Това съзнание се подсилва и от общия латински език в богослужението.

Държавите, възникнали на Изток и приели християнството от Византия изграждат свои независими църкви с богослужение на роден език.

Морална общност поради това между народите на Източна Европа не се създава. Ако все пак се чувстват част от определена общност, това е доколкото се противопоставят на католицизма и исляма.

Папата в Рим е изразител на идеите за световно господство и теократична монархия, докато патриархът в Константинопол е само един вероизповеден министър на византийския император.

Между църквата и гържавата, между духовната и светската власт на Запад съществува противоборство, което има силно изразено влияние върху развитието на обществото.

На Изток църквата е част от гържавата и противоречията помежду им нямат определящо значение. Във Византия и свързаните с нея чрез източното християнство страни, се утвърждава модел, при който религията и църквата са под попечителството на гържавата. Църквата е поставена в условия, при които формално утвърждава това, което и без нея съществува. Принудена да остави на втори план съдържанието, тя създава богослужение, при което формата е доминираща. Обстоятелствата ѝ налагат да идеализира дейността на отшелника.

Във Византия през цялото Средновековие живеят много народи и религията трябва да замени липсата на общия произход. Това прави необходима намесата на светската власт при формулирането на църковно-догматичните норми. Тези норми стоят в основата на гържавния интегритет и отношението на византийските

императори към тях се определя от интересите на византийската гържава.

На основата на тези паралели между Изтока и Запада, направени от П. Мутафчиев, читателите могат да останат с впечатлението, че той се ръководи от пристрастия, внушени му от съвременността и те са на страната на западноевропейското Средновековие.

Това определено не е така. П. Мутафчиев се придържа към разбирането, че „Едноновременно с този романо-германски или римо-католически свят, но независимо и съвсем отделно от него, през Средните векове съществува друг един, пространствено не по-малко широк, вътрешно по-богат и много по-могъщ по стройното съчетание на силите, върху които се крепеше и въздействието, което на всички страни упражняваше. Това бе светът на още недостатъчно изучения и за това често зле преценявания византийски Изток“. /6/

Разбиранията на П. Мутафчиев в тази посока намират място и в първата глава /„Византия“/ на незавършената му „Книга за българите“, както и в неговите „Лекции по история на Византия“ – София 1995 г.

За П. Мутафчиев „Византия бе достигнала тая степен на цивилизация, при която животът на обществата тече равно, постигайки чрез незабелязано вътрешно преобразуване това, на което е способен.“. /7/

Ето защо за него Византия не може да има този Ренесанс, който има западноевропейският свят. Постижения на човечеството, с чието

утвърждаване се свързва Ренесансът в Западна Европа, като римското право, паричното стопанство, вътрешната свобода на човека, в значителна степен византийците притежават още през Средните векове. Духовните им търсения обогатяват ума, развиват диалектичката му способност, създават условия, при които, почувствал се достатъчно силен, той ще се освободи от догми и авторитети.

Човекът на Ренесанса, преди да се появи на Запад, Византия има в лицето на Михаил Псел /1018-1096/97/, чиито коментари върху Аристотеловата аналитика и днес са част от учебните програми по логика.

Всичко това дава основания на П. Мутафчиев да не приема твърденията, че макар да е надживяла западната Римска империя с едно хилядолетие, Византия нямала съществен принос в общата европейска култура.

За него константинополската „Св. София“ е архитектурният символ на средновековна Европа, а не готическите катедрали в Кьолн, Шпайер, Трир и Майнц. Много от решенията, които Западът търси по времето на Ренесанса, той намира във Византия.

Историческата съдба обаче не е благосклонна към Византия. В средата на XV в. /1453 г./ завоеванията на османските турци слагат край на съществуването ѝ. Същата или подобна участ имат и страните, изграждащи същинския византийски свят – православните държави на Балканите и Киевска Русия.

Първа от тези страни, приела християнството от Византия и поради това станала част от нейния културно-исторически кръг, е средновековна България. Ето защо, според П. Мутафчиев, е необходимо да се намери мястото на Изтока в българския средновековен живот. А това означава да се постави и по определен начин да се реши въпросът за ролята на византизма и неговия идеологически израз – източното християнство, т. е. православие в българското Средновековие.

Въпросът за влиянието на византизма върху средновековна България, е поставен още във встъпителната лекция на първия преподавател по българска история във Висшето училище в София проф. Васил Златарски /1866-1935/.

В този смисъл Тодор Попнеделев в статията си „Две встъпителни лекции“ /Сб. „Проф. П. Мутафчиев – познат и непознат“, с. 5 – 14., С. 1997 г./ посочва интересни паралели между встъпителната лекция на В. Златарски в Софийския университет – „Главните периоди в българската история“ /1895 г./ и тази на П. Мутафчиев – „Изток и Запад в Европейското Средновековие“ /1923 г./.

В посочената статия Т. Попнеделев привежда достатъчно убедителни доводи в подкрепа на това, че В. Златарски и П. Мутафчиев имат сходни възгледи по отношение на византизма и влиянието му върху историческите процеси в българското Средновековие.

III

Статията „Към философията на българската история. Византизизмът в средновековна България“ на П. Мутафчиев е по същество опит за обобщаваща интерпретация на средновековната ни история. В която според него доминира „...странната липса на приемственост, последователност и равномерност в политическия и духовния живот на българите.“. /8/ Повечето от примерите, които той привежда в подкрепа на тезата си за непрекъснатия низ от възходи и падения в средновековната ни история, са трудно оспорими.

Българската държава се създава през 80-те години на VII век и само две-три десетилетия по-късно тя вече е значима сила на Балканите. Арабите не осъществяват своята експанзия към Европа през Босфора, защото тук през 717 г. срещат обединената съпротива на византийци и българи.

Следва период на криза, когато под въпрос е поставено самото съществуване на българската държава. В края на VIII век кризата е преодоляна и средновековна България в следващите около сто и петдесет години се утвърждава като доминираща сила в Югоизточна Европа.

Първата българска държава /681-1018/ достига върха на своето могъщество по времето на цар Симеон /893-927/, но развитието ѝ след смъртта на този владетел е изпълнено с усещането за непреодолимата предстоеща гибел.

Завоевателните походи в българските земи на руския княз Светослав /945-972/ и на византийския император Йоан Цимисхий /969-976/, които довеждат до унищожаването на Преславското царство /893-971/, сякаш идват в потвърждение на това усещане.

Почти по същото време обаче, в западните предели на българските земи, при цар Самуил /997-1014/ българите разгръщат сили и оказват съпротива в размери, даващи основание на френския византинист Гюстав Шлюмберже /1884-1929/ да говори за „византийска епопея“. Основателно проф. В. Гюзелев приема, че това е по-скоро „българска епопея“.

Не по-различна картина според П. Мутафчиев представлява историята и на Втората българска държава /1185-1396/.

Появила се в края на XII в., само след едно десетилетие, изпълнено с войни за утвърждаване на българската независимост, държавата на Асеновци започва да съперничи на Византия, а по-късно и на Латинската империя за господството на Балканския полуостров.

Величавото време на цар Калоян /1197-1207/ и цар Иван Асен II /1218-1241/ остава в историческите хроники като време, когато всяка съседна на България държава изпитва ударите ѝ и е принудена да приеме нейното попечителство.

И само „пет години след смъртта на Иван Асен българската държава изгубва две трети от своите земи, без да е загубила поне едно сражение, за да ги запази.“ /9/

Започва дълъг и мъчителен процес на вътрешно разложение, в който периодите на оздравяване са твърде кратки и не могат да предотвратят настъпващата в края на XIV в. катастрофа.

Духовният живот на българския народ според П. Мутафчиев възпроизвежда същите върхове и пагове, познати ни от развитието на държавата.

Въвеждането на християнството и славянската писменост през втората половина на IX в. създава предпоставки средновековна България да се приобщи към европейския християнски свят.

Създадената по времето на цар Симеон литература на старобългарски език превръща средновековна България в „държава на духа“ за православно славянство, както я определя през XX в. големият руски учен Дмитрий Лихачов /1906-1999/.

Всичко това обаче, така както внезапно започва, внезапно и завършва. Сто и петдесет години след възникването на Втората българска държава в българската литература не се появява нито едно име.

В навечерието на османо-турското завоевание в края на XIV в. възниква литературната школа на патриарх Евтимий, която прави България общославянски фактор в културата за втори път през Средните векове.

Което дава основание на проф. Николай Генчев /1931-2000/ да твърди, че „Оттук напътък би трябвало да се потърси мястото и на Търновската школа, т. е. на българската култура през XIV в. в общеевропейското духовно развитие, мястото на Изтока и Запада в българското Средновековие, както се бе изразил П. Мутафчиев.“ /10/

Изправен пред тези парадокси на българския средновековен живот, П. Мутафчиев с горчивина си припомня казаното от руския учен Александър Хилфердинг /1831-1872/ за средновековна България още през 70-те години на XIX в.: „Има нещо скороузряващо, нещо болезнено и неестествено. Скороузряването и болезнеността – ето най-общата и може би най-съществената особеност на българската история.“ /11/

Ал. Хилфердинг констатира, а за П. Мутафчиев по-важното е да се отговори на въпроса – защо българското Средновековие е изпълнено с толкова противоречия и парадокси?

Несериозно е според него причините за тях да се търсят в расовите качества или в психологията на средновековните българи. За това той съсредоточава вниманието си върху нещо друго: „Струва ни се, че отбелязаните основни черти на българската история се дължат главно, ако не дори единствено, на влиянието на византизма върху средновековна България.“ /12/

Българската гържава възниква в противовес на Византия. Това, което обединява прабългари

и славяни, е всъщност това, което ги противопоставя на Византия.

В този смисъл отношенията между средновековна България и Византия са сполучлива илюстрация на един от основните принципи на английския историк и теоретик на историята Арнълд Тойнби /1889-1975/ – този за „предизвикателството и отговора“.

За П. Мутафчиев Византия е не само в политическо, но и в културно отношение враждебна на българската гържава сила.

Побеждавана многократно на бойното поле, почти повалена при кан Тервел /700-721/, кан Крум /802-814/ и цар Симеон, Византия остава винаги непобедена.

Това, което ѝ дава предимство по отношение на средновековните българи, е по-високата ѝ култура и неведнъж проверената организация на нейните сили.

Българските владетели, водени от стремежа си за изграждане на християнизиращото се българско общество след средата на IX в., са изправени пред необходимостта да отнемат предимствата ѝ, а това е възможно само чрез съзнателно заемане от нея: „Друг изход нямаше и тук лежи целият трагизъм на българската история.“ /13/

Чрез въвеждането на християнството от Византия средновековна България влиза във византийския културен кръг и пътищата, които следва този кръг, стават и нейни пътища. Антагонизмът между българската гържава и

Византия в областта на културата след приемането на християнството намалява, докато в областта на политиката нараства.

За П. Мутафчиев езичеството на славяни и прабългари в средата на IX в. не е изчерпало своите сили като светоглед и християнството се въвежда в България само поради вътрешно и външно политически причини. Българското общество по това време все още не е готово за преход от езичество към християнство и е в състояние да възприема само определени външни признаци на византийската култура. Византийската богословска мъдрост остава чужда на средновековните българи и в нея те не намират отговори на въпросите, които животът им поставя.

Ето защо П. Мутафчиев смята, че макар езичеството да предполага бавно и постепенно развитие, изграденото при него е трайно, докато въвеждането на християнството спестява усилия, но води българския народ и държава към измяна на самите себе си.

Според него изтънчената византийска култура има своите корени в класическата древност, а тя е непозната за средновековните българи до началото на X в. Средновековна България не притежава традициите на Византия, както и нейните материални възможности, и въпреки могъществото си – дори по времето на цар Симеон – не може да поеме ролята ѝ в източно европейския средновековен свят.

За П. Мутафчиев създадената по времето на цар Симеон литература трябва да получи

една по-реалистична оценка. Това е литература, създадена под въздействието на византизма и има според него подражателен характер. Вместо преводи на съчинения, които не са родени от българската действителност и не са свързани с нея, той иска да види хроника на българския исторически живот, написана от българи. А такава няма. Не е кодифицирано и българското обичайно право.

Въвеждането на християнството създава предпоставки за премахване на етническият дуализъм между славяни и прабългари, но води до противоречия от друго естество. Настъпва разделение между широките кръгове на българския народ и неговите духовни и политически водачи, които след приемането на християнството стават проводници на духовния и политическия византизъм. Тези обстоятелства водят до появата на богомилското движение, чиято същностна черта е абсолютното отрицание.

Във времето на духовен хаос, настъпил след въвеждането на християнството, старите езически представи на славяни и прабългари са повикани на живот и в съчетание с определени източни религиозни учения като павликянството и манихейството, изграждат светогледа на богомилството.

Според П. Мутафчиев богомилството възниква в противоположност на ортодоксията, т. е. източното християнство, което широките социални кръгове приемат като изразител на византизма. За него богомилството изразява

смътните предугаждания на българското общество за надвисващите над гържавата бедни, интуитивно долавя отклоненията, които гържавата прави от естествените си пътища. Това обяснява и противоречивия му характер. В зависимост от конкретните исторически ситуации, богомилите се проявяват като проводници на разрушението или изразители на народните стремежи.

Поради всичко това П. Мутафчиев поставя въпроса: защо явления с толкова противоречив характер, изпълващи българския средновековен живот, не се наблюдават в историята на сърби и руси, също попаднали чрез източното християнство в орбитата на византизма?

Отговорът му е, че поради географската им отдалеченост от Византия, нейното влияние върху тях не е така непосредствено, както върху духовния и политическия живот на средновековните българи. Освен това съперничеството на сърби и руси с Византия никога не достига тези измерения, които има съперничеството между средновековна България и Византия.

Върху една от посочените от П. Мутафчиев две страни на богомилството – тази, която изразява народните стремежи – по-късно съсредоточава вниманието си един от най-проникновените му изследователи – проф. Д. Ангелов /1917-1996/, за когото: „Особено силен е хуманистичният заряд във възгледите на богомилите, изразяващ се главно в рационалистичния им подход при оценка на основни положения от църковната

догматика и обредност и в техните социално-етични разбирания, изпълнени с обич към човека и ненавист срещу неправдите на феодалното общество. В богомилството е налице определена тенденция да се ограничи идеята за абсолютната зависимост на човека от Бога чрез учението, че видимият свят е под разпореждането на „дявола“ и в такъв смисъл хората са свободни от неизменната опека на небесния повелител, при което получават възможност за по-голяма самостоятелност в своите действия.“ /14/

Британският мислител Бъртранг Ръсел /1872-1970/, определян от мнозина като „философът на века“, в най-популярната си книга „История на западната философия“, чиято първа публикация е през 1946 година, говори за България само във връзка с богомилството и неговото влияние върху катарите и въобще върху социалното мислене в Западна Европа през XII и XIII век.

За учението на катарите Б. Ръсел съвсем определено твърди: „Интересно е да се проследи генеалогията на това учение. То е пренесено в Италия и Франция от участниците в кръстосните походи от сектата на богомилите в България. През 1167 г., когато катарите свикват свой събор край Тулуза, присъстват български делегати. Богомилството на свой ред възниква от съчетанието на манихейство и павликянство. Павликяните били арменска секта, която отричала кръщението на младенците, чистилицето, молитвата към светците и Светата Троица. Учението им се разпространило постепенно в Тракия и оттам в България.“ /15/

За П. Мутафчиев богомилството има противоречив характер, но определено поставя ударението върху негативната му страна. А цитираният текст от Д. Ангелов, представя богомилите в светлина, твърде различна от тази, в която ги вижда П. Мутафчиев.

Позицията пък на Б. Ръсел е в потвърждение на значимостта, която се придава на богомилското движение извън пределите на средновековна България. Опира се на проверени факти и принадлежи в конкретния случай на голям учен и философ, какъвто несъмнено е Б. Ръсел – един от интелектуалните примери на XX век.

Безспорно е, че когато се съпостави гледната точка на П. Мутафчиев с гледните точки на други автори, по-отчетливи стават характерните ѝ черти. Обективността по начало предполага пригържането към този принцип.

IV

Философско-историческите си размисли от „Византизмът в средновековна България“ П. Мутафчиев продължава в друга своя статия под заглавие „Поп Богомил и Св. Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“

Нееднаквата памет за поп Богомил и Св. Ив. Рилски според него се определя от характера на средновековната епоха, когато, за да бъде победата над противника пълна, е необходимо да се заличи и споменът за него.

Българската православна църква още в края на X в. канонизира първия отшелник по българските земи, докато отношението ѝ към първия ересарх е противоположно и тя с помощта на държавата се стреми да сложи край на основаното от него движение.

В отношението обаче на П. Мутафчиев към Свети Иван Рилски и поп Богомил различност няма. За него те в еднаква степен изразяват духа на отрицанието в нашата история. Оценката му за делата на двамата е категорично отрицателна. Мотивирани по различен начин, действията на отшелника и еретика водят до едни и същи, пагубни за народа и държавата резултати.

Причината за появата на тези две форми на крайно отрицание в живота на средновековна България П. Мутафчиев отново вижда във византизма и неговата идеология – източното православие.

Смяната на един с друг религиозен светоглед според него не е нещо безпрецедентно в историята на народите. Въвеждането обаче на християнството в средновековна България става при определени исторически обстоятелства. Политически съображения налагат то да се въведе в България от съперничещата ѝ на Балканите Византия.

Преходът от езичество към християнство в България през втората половина на IX в. не се извършва по пътя на естествената духовна еволюция. Християнството е наложено със сила от върха на държавата, чиито действия са предопределени от вътрешно и външно политически обстоятелства.

Поради всички тези причини, българското общество започва да носи в себе си духа на отрицанието и духовната дезориетираност. В духовния живот на средновековните българи настъпва съжителство на неизживени езически представи и повърхностно усвоени християнски елементи. Това съжителство води до раздвоено съзнание у българина и липса на мяра за доброто и злото.

Отсъствието на сила у него да се ръководи от изискванията на един вътрешен закон, както и разложението, настъпило в българското

общество в средата на X в., довеждат според П. Мутафчиев до двете форми на крайно отрицание в средновековна България, каквито са богомилството и отшелничеството.

Богомилството той определя като реакция срещу недъзите на българската действителност. Тази действителност има утвърждаващата идеологическа санкция на източното православие и е естествено богомилството да се изгради в негов противовес.

Философията му П. Мутафчиев извежда от неговата космогония, а тя в определяща степен е заимствана от павликянството, манихейството и други източни религиозни учения. Основна теза в тази космогония е, че материалният свят е творение и е под властта на Сатаната, докато духовният е подвластен на Бога.

Опитите в този смисъл да бъде преобразуван видимият свят, да се осъществят промени в обществото, са обречени на неуспехи. Това по начало са опити да се промени нещо, което в основата си е непроменимо.

Оттук произтича разбирането на П. Мутафчиев, че не е правомерно да се говори за някакъв обществен и политически идеал при богомилите. Техният светоглед има като същност абсолютното отрицание, разбирането, че всяко преобразуване на материалния свят ще бъде ново, по-съвършено осъществяване на волята на Сатаната.

Богомилството възниква в отговор на недъзите и парадоксите на българската действител-

ност, но не се превръща в консолидираща българското общество сила. Крайното отрицание, което съдържа в себе си, го прави движение на разрушението: „Отказвайки признание на живота, такъв, какъвто го виждаше, то всъщност признаваше, че груг той не може да бъде. Духовното бунтарство и отрицанието свършваха следователно в учението на поп Богомил с пълен квиетизъм и безразличие към всичко световно, а от тук – и към съдбините на народа ни.“ /16/

Богомилството е продукт на противоречията в обществения живот на средновековна България, но то според П. Мутафчиев не е тяхна първопричина. Тогава, когато българската държава е в подем и интересите на общността са определящи, богомилството се превръща в незначителен фактор.

От всичко казано дотук става ясно, че П. Мутафчиев разглежда богомилството от една твърде различна в сравнение с много груги автори гледна точка. Обикновено то се приема като проява на умерен философско-религиозен гуализъм. В смисъл, че борбата между Бога и Сатаната, между Доброто и Злото ще завърши с победа на Божественото, на Доброто начало.

Твърде популярно е и разбирането, че в обществено-политически план богомилството е преди всичко форма на социален протест.

П. Мутафчиев не игнорира тези негови страни, както и първоначалната му насоченост срещу византийското влияние. В крайна сметка обаче, богомилството според него се проявява

като форма на крайно отрицание, чието въздействие върху средновековното българско общество е пагубно.

Трагизмът обаче в средновековната ни история според П. Мутафчиев идва не само от богомилството, но и от това, че широко разпространение по българските земи през X в. получава и отшелничеството, което той определя като друга форма на крайно отрицание.

За него „Иван Рилски безспорно е едно от най-интересните явления на нашата история.“ /17/ Първият анахорет в средновековна България посочва като решение на проблемите, стоящи пред българското общество, дълбоката и безусловна вяра, нравственото съвършенство, сближението с Бога, личния покой.

Все неща, които според П. Мутафчиев, погледнати конкретно-исторически /втората половина на X в./, водят до откъсване на съдбата на отделния човек от съдбата на общността. Във време, когато се решават съдбините на българския народ и гържава за векове, Св. Иван Рилски издига в идеал бягството от живота.

Затова историкът се пита дали животът на светеца от Рила съответства на неговия „Завет“, в който той призовава: „Утвърждавайте във вярата своя новопросветен и еднокръвен народ и наставляйте го да изоставя нелепите езически обичаи и зли нрави, които е запазил и след приемане на светата вяра.“ /18/

П. Мутафчиев определено би искал да „види“ Св. Ив. Рилски не като отшелник, а като пропо-

ведник и мисионер на българските народности и гържавни начала. Да подчини и богословските си принципи на тези начала. Макар да познава причините, поради което това не се е получило.

Отшелничеството и богомилството тръгват според него от два съвсем различни светогледа, но стигат до едни и същи крайности. В еднаква степен са рождба на едно дезориентирано общество, каквото е българското, непосредствено след въвеждането на християнството и за втори път попаднало в същата ситуация след смъртта на цар Иван Асен II.

Нашето историческо развитие според П. Мутафчиев е изместено от естествените си пътища и духът на отрицанието става характерна черта на средновековната ни история. Това важи както за периода след приемането на християнството, така и за дълги периоди от живота на Втората българска държава.

Не е случайно за П. Мутафчиев това, че исихазмът, чиято теоретична обосновка е близка до тази на отшелничеството, намира толкова много последователи през XIV в. в България, докато в тогавашна Сърбия това явление не е познато.

Отрицателната си оценка за отшелничеството П. Мутафчиев изразява и по повод на един свързан с времето след Първата световна война факт. Той приема като истинско недоразумение опитите от началото на 20-те години на XX в. денят на Рилския светец да бъде утвърден като ден на народния будител. Тези опити за него са

горчиво потвърждение на това, че духът на отрицанието тегне и над най-новата ни история.

Други разбирания върху средновековната българска история има проф. Иван Дуйчев /1907 – 1986/ и те са намерили място в книгата му „Рилският светец и неговата обител“, чиято първа публикация е през 1947 година.

Преди всичко по различен от този на П. Мутафчиев начин Ив. Дуйчев вижда последствията от въвеждането на християнството в България: „Върху основата на християнството в страната се създава нова култура. Тя носела в себе си две основни отлики: в същността си тази култура била християнска и била свързана неразлъчно със славянобългарския език. Зараждането и утвърждаването на тази култура било явление, което имало огромно значение, както за историческото битие на българската народност, така и изобщо за съдбата на целокупното славянство.“ /19/

За богомилството Ив. Дуйчев приема, че „Ереста била рожба на лошите условия в живота и изразявала противодействието срещу властващите злини: против църковната уредба, против разпуснатостта и невежеството на духовенството, против съществуващите политически и обществени отношения.“. /20/

По своята същност обаче, движението на богомилите според Ив. Дуйчев е разрушително. То не признава значението на материалното начало и не утвърждава живота. Поради това Ив. Дуйчев се съгласява с казаното от П. Мутафчиев, че

„Нищо не бе по-чуждо на богомилите от желанието за обществени преобразования...“. /21/

Но не се съгласява с възгледа му, че животът в средновековна България е подвластен само на крайности и я няма „...средината, от която можеха да изкълнат семената на естественото и здраво развитие.“. /22/

За Ив. Дуйчев такава „средина“ в българското Средновековие определено съществува: „За съжаление – посочва Ив. Дуйчев – покойният наш учен /П. Мутафчиев/ не е отдал достатъчно внимание на схващанията на еп. Козма като израз на едно здраво и животворно течение, пропито с „мирски дух“, в неграта на тогавашната наша църква и тогавашното ни общество.“ /23/

Аргументи за позицията си Ив. Дуйчев открива в житейската философия на презвитер Козма: „Вървете по средния, царския път, сиреч според повелението: нито начевайте нещо свръх силите си, нито се отдавайте на леност. Не измисляйте нищо към писаното в книгите, но живеете така както учат светите апостоли.“ /24/

Както и в напътствията му към българското духовенство от втората половина на X в.: „Пограждавайте на презвитера Йоана Новий, някогашния пастир и екзарх /игумен/ в българската земя, когото познават мнозина и измежду вас самите. И не казвайте: не можем да бъдем такива в тия години – защото Бог всичко може, ако ние желаем.“ /25/

Според Ив. Дуйчев „Йоана Новий“ на презвитер Козма е Св. Ив. Рилски. Сигурен е, че в старобъл-

гарската книжнина презвитерът споменава за първи път името на светеца. Не се съмнява, че „Ако преобразователят Козма в края на всичко е посочил на духовенството като образец за пограждане живота на Рилския светец и е изтъкнал името му в своята борба против покварата и невежеството, това е най-добро признание, че този светец е съчетавал в личността си най-отличителните, най-верните и най-добрите качества на това време на вяра и просвета.“ /26/

П. Мутафчиев също посочва презвитер Козма като деятел, говорещ истината за българското общество от втората половина на X в. и призоваващ към противодействие на негъзите. За Ив. Дуйчев обаче, П. Мутафчиев не е отделил достатъчно внимание на възгледите на презвитер Козма и не го разглежда като представител на тази „средина“, която той самият /П. Мутафчиев/ би искал да види в тогавашното българско общество. И никъде не посочва, че презвитер Козма дава като пример на българското духовенство през X век Св. Иван Рилски.

Докаато за Ив. Дуйчев е несъмнено, че „Историята – чието велико дело се състои в това, да възкресява мъртвите и, подобно на поезията, да раздава безсмъртие и слава, както и да обрича на забравя и позор – трябва да признае огромните заслуги на Рилския светец и неговата обител във вековното битие на българския народ.“ /27/

Гледната точка на Ив. Дуйчев е предмет на коментар от руския учен Дмитрий Поливянний в статията му „Петър Мутафчиев и средновековната духовна култура на българите“ /Сб.

„Професор Петър Мутафчиев – познат и непознат“, с. 97 – 104., София 1997 г./.

Според Дм. Поливянний Ив. Дуйчев има основания да твърди, че позицията на презвитер Козма е „златната среда“ между официалното християнство и богомилството. В този смисъл основателна е и критичната му бележка към П. Мутафчиев, за когото такава „златна среда“ в българското Средновековие няма.

От друга страна, Дм. Поливянний посочва, че встъпителната лекция на П. Мутафчиев в университета, двете му статии във „Философски преглед“ и незавършената му „Книга за българите“ са пример за класическа интерпретация върху въпросите на средновековната българска култура.

Според него П. Мутафчиев приема основното във философията си върху българското Средновековие понятие /„византинизъм“/, от руския мислител Константин Леонтиев /1831-1891/, чиято най-популярна книга е със заглавие „Византинизмът и славянството“.

П. Мутафчиев въвежда в употреба и понятието „културен кръг“, което според Дм. Поливянний е близко до понятия, употребявани от Николай Я. Данилевски /1822-1885/, Арнълд Тойнби /1889-1975/ и Освалд Шпенглер /1880-1936/.

Критична бележка към П. Мутафчиев за това, че поставя богомилството и отшелничеството на една и съща плоскост, изразява и Д. Ангелов. Той твърди, че богомилите се „движат“ сред народа, докато отшелниците „бягат“ от него.

Както и това, че П. Мутафчиев приписвал аскетичен светоглед на едните и на другите и по този начин обяснявал еднакъв резултат от тяхната дейност.

Прочетена в нейния контекст, тази бележка на Д. Ангелов потвърждава несъмнено неговата положителна оценка за богомилството /Д. Ангелов „Богомилството“, София 1993 г. с. 123-124/.

Еднаква пък с гледната точка на П. Мутафчиев за богомилството и различна от тази за отшелничеството, защитава докторът на философските науки Анани Стойнев в книгата си „Св. Иван Рилски, официалното християнство и богомилството“.

Според него във функционално отношение, т. е. като влияние върху обществото и държавата, богомилството е израз на „отрицанието като унищожение“, докато отшелничеството е израз на „отрицанието като надмогване“: „Но ако се върнем към нашата гледна точка, която беше тема на изследването ни, то не можем да не кажем, че най-характерното за богомилите, това, което ги определя при пръв и още повече при последен поглед, е техният цялостен, техният тотален нихилизъм. Интелектуалната искреност налага да се отбележи, че подобен извод за тях предлага още известният наш историк П. Мутафчиев – при това историк с убедително изявена склонност за философски анализ на българската история – в статията си „Поп Богомил и Иван Рилски“ от 1934 г. Но за разлика от него, който вижда дух на отрицание и у богомил-

ството, и у отшелничеството, тук се поддържа противоположно становище – че стихията на отрицанието, разгледано функционално като влияние върху държавата и нейните поганици, е у богомилството, а не у Св. Иван Рилски като основател на отшелничеството в България. Такъв извод се налага от тоталния, унищожителния нихилизъм на богомилството и от моралния пример на отшелничеството, което не би могло да влияе отрицателно върху държавата и официалното християнство дори и само за това, че е покровителствано от нея.“ /28/

„Отрицанието като унищожение“ според Ан. Стойнев е при последователите на поп Богомил, защото те рушат, но нямат идея в положителна посока. А „отрицанието като надмогване“ е при последователите на Св. Ив. Рилски, защото то по същество е надмогване на света /„мира сега“/ в името на вярата.

За Ан. Стойнев богомилството и отшелничеството имат принципно различни характеристики и от това именно се определя и политиката на средновековната българска държава, която е против богомилството и покровителства отшелничеството. Докато за П. Мутафчиев богомилството и отшелничеството са две крайни форми на отрицание в историята на средновековна България. Поставя ги в непосредствена връзка с византизма и с конкретно-историческите обстоятелства в българското Средновековие.

Незавършената си „Книга за българите“ П. Мутафчиев пише в края на 20-те и началото на 30-те години на XX век. Според плана му тя е трябвало да включва около 40 глави и да бъде философия на българската история от създаването на държавата ни до края на Първата световна война.

Идеята за книга, която да обобщава българската история възниква у П. Мутафчиев по време на специализацията му в Германия. Там той се запознава с основни публикации по социология и философия на историята и приема написването на „Книга за българите“, т. е. на философия на българската история, като основна задача на живота си.

В процеса на написването на първите шест глави на книгата, П. Мутафчиев стига до извода, че за да бъдат обосновани обобщенията му, трябва да се направят доста изследвания за малко познати периоди от българската история. Това спира неговата работа, но все пак тя има своите резултати.

През 1930 г. в немското списание „Byzantinische Zeitschrift“ П. Мутафчиев публикува статия-

та си „Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien“, а през следващата 1931 г. я открива на български език в сп. „Философски преглед“ /„Към философията на българската история. Византизмът в средновековна България“/.

Според В. Мутафчиева тази статия е плод на работата на П. Мутафчиев върху „Книга за българите“ /Вера Мутафчиева „Разгадавайки баща си. Опит за биография на Петър Мутафчиев“, София 1997 г., с. 114-115/. Като начин на мислене и изводи статията всъщност е производна най-вече от шеста глава на „Книга за българите“ – „Нашата политическа и културна съдба“. Другите пет глави П. Мутафчиев смята за незавършени и не прави опити да публикува статии на тяхна основа. Едно от предсмъртните му желанија е все пак „Книга за българите“ да бъде откривана, което става факт едва през 1987 година.

В сп. „Философски преглед“ през 1934 г. П. Мутафчиев публикува друга статия под надслов „Поп Богомил и Св. Ив. Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“. Между тази статия и „Византизмът в средновековна България“ съществуват определени формално-логически и съдържателни взаимовръзки. По същество двете статии на П. Мутафчиев в сп. „Философски преглед“ и встъпителната му лекция в Университета изграждат неговата философия на средновековната българска история.

В първите пет глави на „Книга за българите“ той поставя и по определен начин решава и редица други въпроси.

Като тези за същността, културата и държавния строй на Византия, за началото на българската държава и ролята на прабългари и славяни в това начало, за „Балканът в нашата история“, за териториалните ни съгбини през Средновековието.

За съюза между прабългари и славяни и за това, че съвместното им противостоеие на Византия е в основата на българското държавно начало от 681 година. Както и на неговото развитие и утвърждаване.

За „Посоки“-те на българското държавно разширяване“ и за това, че те са в зависимост и от географските фактори. За „Балкана“ и планините въобще, които според П. Мутафчиев безспорно имат отношение към „съхранение“-то на българската независимост“.

Всички тези въпроси, които П. Мутафчиев поставя в първите пет глави на своята „Книга за българите“, са значими и днес, както и в началото на 30-те години на ХХ век, когато са били поставени. Същото важи и за отговорите, които им дава. Независимо от това дали се приемат, или предизвикват дискусии.

Основното обаче в размислите на П. Мутафчиев и в „Книга за българите“ е въпросът за ролята на източното християнство и свързания с него византизъм в българското Средновековие. Книгата като цяло, но по-определено нейната шеста глава, е опит от страна на П. Мутафчиев да отговори именно на този въпрос.

Възходите и паденията в периодично повторение изпълват средновековната ни история. Не е достатъчно според П. Мутафчиев да се приведаат аргументи в подкрепа на тази теза. Необходимо е да се поясни защо е така.

Сравнението на историята на средновековна България с тази на средновековна Сърбия дава определени ориентири, но не изчерпва отговора. Расата има отношение към историческите процеси и явления, но не е тяхна първопричина.

П. Мутафчиев не пренебрегва всички тези фактори, но намира, че „Силата, която непрестанно тежеше върху нашия живот и чийто всеотрапен натиск не бе възможно да се канализира или отрази, бе чуждата култура.“. /29/

Той е убеден, че „Всяко културно състояние се характеризира със свой религиозен светоглед, органически споен с него, и се развива съобразно с дадените в него възможности.“. /30/ Приема, че посочената „споеност“ я има в средновековната българската култура в периода на езичество /681-864/. И е причина този период да е най-устойчивият в средновековната българска история.

Източното християнство, след въвеждането му в средновековна България през 60-те години на IX в., по силата на обективно сложили се исторически обстоятелства, поставя началото на „възходи и падения“: „Ние вече знаем, че източното християнство представляше същинска еманация на византизма, негов най-съвършен

идеологически израз. Поради това – посочва П. Мутафчиев – то подготвяше почвата за византийското културно влияние във всяка страна, гдето успяваше да се утвърди.“ /31/

Източното християнство /православието/ и католицизмът според него са красноречивият израз на разделението Изток – Запад в европейското Средновековие. Рожба са на специфичните културно-исторически условия в източната и западната половина на Римската империя след нейното разделяне през 395 г.

Източната Римска империя, която модерна историография нарича Византия, съществува от 395 до 1453 г., с прекъсване от 1204 до 1261 г., докато на Западната Римска империя съдбата предоставя твърде краткия период от 395 до 476 г.

От времето на Карл Велики /768-814/ наместък владетелите в Западна Европа правят необходимото, за да продължат „съществуването“ ѝ под името „Свещена Римска империя на германския народ“ /до 1806 г./, но това вече е друга история. Първият император на тази друга „Римска“ империя е Карл Велики, коронован от папа Льв III през 800-ната година.

Православието и католицизмът са две разновидности на християнството, имащи своите различия и те са отражение на различното място и роля на религията и църквата на Изток и на Запад през Средновековието.

При цезаропанизма, както вече бе посочено, съществува примат на светската над духовна-

та власт и това е принцип, характеризиращ отношенията между гържавата и църквата във Византия и средновековна България. Докато при папозезаризма съществува примат на духовната над светската власт и това е принцип, характеризиращ отношенията между църквата в Рим и възникналите гържави върху територията на Западната Римската империя. /Отношенията между гържавата и църквата на Изток и на Запад са предмет на специално внимание от страна на П. Мутафчиев и в неговите „Лекции по история на културата“ – София 1995 г./

Културно-историческите процеси, характерни за Византия и византийския Изток, в съчетание с особените обстоятелства, свързани с въвеждането на християнството в средновековна България, довеждат според П. Мутафчиев до две силно противоречиви по своя характер явления като богомилството и отшелничеството: „Възприемането на византийското православие беше придружено неминуемо със стихийно заливане на цялата българска земя от византийската култура, и то предимно от тия нейни особености, които можеха да бъдат по-лесно асимилирани от един народ, напуснал малко преди това езичеството. Както вече изтъкнахме по-горе, тъкмо това доста едностранно културно влияние имаше за българския народ фатални последици. Тоя ход на нещата не можеше да бъде променен поради обстоятелството, че България възникна в непосредствено съседство със средището на

Византия и свърза по тоя начин своята съдба със съдбата на тая империя чак до нейния край.“ /32/

Тук П. Мутафчиев ни връща към голямата дилема, пред която е поставена средновековна България в средата на IX в. – да приеме християнството от Рим или от Константинопол? И възможно ли е било решение различно от това, което е взел княз Борис I /852-889/?

Не е проява на особена проникателност да се поставя през XX в. въпросът за правилния или неправилния избор на княз Борис I през IX в. Той е направил възможния избор и в подкрепа на това си разбиране П. Мутафчиев привежда достатъчно аргументи.

Средновековната българска държава възниква в непосредствено съседство с Византия и в хода на нейното историческо битие се определя и историческото ѝ предназначение – да обедини държавно югоизточното славянство. Голяма част от това славянство е християнизирано от Византия, така че въвеждането на християнството от Рим би породило за средновековна България антагонизми не само във външно политически, но и във вътрешно политически план.

В почти същата перспектива, но като поставя ударението върху отношенията Изток – Запад в Европейското Средновековие, вижда българския църковен, по същество културно-исторически въпрос, през IX в. и английският историк Стивън Рънсман /1903-2000/: „Но Бо-

рис направил за страната нещо по-важно от покръстването: той завинаги определил съдбата ѝ. Още по времето на Крум България трябвало да избира между два пътя: да напредва на Запад, по средното течение на река Дунав, където прониквало влиянието на немската култура и където не съществувала стабилна сила, която да ѝ се противопостави, а само бързопреходни славянски княжества, или пък да остане на Балканите, обърнала очи на Изток, и да воюва срещу вечните стени на новия Рим. Омуртаг предпочел Запада, а Борис, играейки си с Римската църква, едва не станал централноевропейски владетел. Но в крайна сметка той избрал християнството на Византия – християнството, което най-добре подходило на страната му и с това завинаги закотвил България на Балканите.“
/33/

Този цитат от Ст. Рънсман е достатъчно показателен и мисля, че е необходимо да бъде приведен тук, защото има отношение към гледната точка на П. Мутафчиев върху средновековната българска история. Според когото не подлежи на съмнение, че историята на Българското Средновековие трябва да се разглежда през призмата на отношенията Изток – Запад в Европейското Средновековие.

Княз Борис I провежда интензивна дипломация по българския църковен въпрос с Немското кралство и Византия /преди 864 г./, с Византия и Рим /от 864 до 866 г./, с Рим и Византия /от

866 до 870 г./, докато на VIII вселенски събор през 870 г. в Константинопол постига крайната си цел – самостоятелна, макар и свързана с Византия българска архиепископия.

Политическите действия на първия български християнски владетел са продължени по-късно от цар Симеон – през 913 г. той е коронован от византийския патриарх за цар на българите, а след победата си над византийската армия при река Ахелой през 917 г. сам се обявява за „василевс на българи и ромеи“; цар Петър I – сключва мирен договор през 927 г. с Византия, според който получава официално от Константинопол царска титла, а българската църква статут на патриаршия; цар Самуил – прави опити да получи международно признание от Римската църква; цар Калоян – сключва уния с Рим през 1204 г., според която той получава титлата крал, а председателят на българската църква – титлата примас, но в писмо до папата в Рим благодарно за това, че българската държава е удостоена с императорско и патриаршеско достойнство; цар Иван Асен II – отхвърля унията с Рим през 1231 г. и възстановява българската православна патриаршия през 1235 г. със съгласието на всички източно – православни патриарси.

В приведеня по-горе текст на Ст. Рънсман се визуират събитията от историята на средновековна България до времето на княз Борис I, а от направения по-надолу исторически преглед се вижда, че фактите и след това са в същата посока. И могат да бъдат разбрани само в контекста на отношенията Изток – Запад в европейското Средновековие.

VI

Дотук очертаната философия на П. Мутафчиев върху българското Средновековие се съдържа и на отделни места в неговата „История на българския народ“. Където той отново се опитва да възпроизведе цялата сложност на въпроса за прехода от езичество към християнство в средновековна България.

Да представи в една по-различна от обичайната светлина ролята на княз Борис I, цар Симеон, цар Петър I /927-969/, цар Петър IV /1185-1190, 1196-1197/, цар Иван Асен I /1190-1196/, цар Калоян и цар Иван Асен II в нашата история.

Да приведе доводи към все още предизвикващата спорове негова гледна точка по въпроса за феодализма.

Да поясни още веднъж влиянието на Византия върху българския средновековен живот.

За П. Мутафчиев княз Борис I „...е бил, ако не във всяко отношение най-великият, безспорно най-мъдрият от всички владетели, които българите някога са имали. У никой друг измежду тях съзнанието за дълг и чувството за отговорност пред бъдещето на собствения народ не са били тъй дълбоки, както у него.“. /34/

С въвеждането на християнството този властел създава предпоставките за единството на българската държава, както и за превръщането ѝ в равноправен член на тогавашната европейска общност.

Драмата на княз Борис I според П. Мутафчиев е в това, че той е принуден от историческите обстоятелства да въведе християнството, макар почвата за новата религия у нас в средата на IX в. да не е подготвена и езичеството на славяни и прабългари да е все още жизнено.

Друга и имаща своите основания е гледната точка по този въпрос на проф. Иван Божилов: „Преди петдесетина години П. Мутафчиев писа: „Може би направената от Борис стъпка бе прибързана в смисъл, че почвата за нова религия в тогавашна България не е била напълно подготвена и езическите вявания в много случаи са се държали с пълна сила.“ /П. Мутафчиев „История на българския народ“, с. 166 – 167., София 1992/ Не бих искал тук да се впускам в спор с известния наш учен от близкото минало, който единствен сред българските историци търсеше философските измерения на българската средновековна история. Но не мога да пропусна поне един въпрос, а именно: Какво означава „...почвата не е била напълно подготвена“? Още повече, че на друго място П. Мутафчиев пише: „Рожба на една изживяна историческа действителност, то /езичеството/ не бе способно да се превърне в творческа сила в едно време, възправено пред нови и по-други задачи.“ /П. Мутафчиев „Книга

за българите“, с. 172., София 1987/ Как е трябвало да бъде подготвена почвата и колко столетия още са били необходими за това“? /35/

За разлика от доминиращата в българската историография апология по отношение на цар Симеон, П. Мутафчиев се придържа към една по-друга оценка за неговото дело. За него предпоставките за голямото литературно съвпадение по времето на цар Симеон са подготвени от баща му княз Борис I. Непомерната амбиция на цар Симеон да превземе Константинопол напразно изхабява според П. Мутафчиев силите на собствения му народ. Дори да бъде превзет Константинопол, средновековната българска държава не би могла да изпълнява ролята на Византия в източноевропейския средновековен свят и това завоевание би завършило твърде неблагоприятно за българския народ: „Завладял Цариград и станал фактически „император на ромеите“, Симеон би бил осъден да забрави, че е цар на българите. И тогава победата щеше накрай да остане на победените. От това гледище едно щастие за българския народ бе, че блянът на Симеона да седне на трона на византийските василевси остана неосъществим.“ /36/

Управлението на цар Симеон П. Мутафчиев разглежда като време, в което се подготвя губелното нахлуване на византизма по българските земи при неговия син цар Петър I. За кого то П. Мутафчиев твърди, че нямал качества на държавен глава. Характеризира го като „кротък, безволен и крайно набожен“. Византия наистина

признала титлата му „цар на българите“. Както и патриаршеското достойнство на българската църква. Но това станало за сметка на отказа на цар Петър I от голяма част от териториалните завоевания на неговия баща.

През X в. общественно-икономическите отношения в българското общество започват според П. Мутафчиев да губят старинните си патриархални черти. Появява се едра поземлена собственост, която води до съсловно делене сред българския народ. България е въввлечена във водовъртежа на международната търговия. Засилва се в боярските среди стремежът към забогатяване. Във все по-голям собственик се превръща църквата. За П. Мутафчиев тези процеси не дават основания да се твърди, че в средата на X в. в България се установява феодална общественно-икономическа система. Наличието на едра поземлена собственост и съсловно делене все още не потвърждават за него наличието на феодализъм във Византия и средновековна България.

Феодализмът според него предполага свързване на политическата власт със земевладението, при което феодалът е не само собственик на земята, на която живеят селяните, но и техен политически владетел. Във Византия и средновековна България, категоричен е П. Мутафчиев, земевладелците притежават поземлени владения, но политически права над своите селяни те нямат: „Феодален строй, такъв, какъвто е познат в средновековните романо-германски страни, у

нас, както и в съседната ни Византия, никога не се е създал.“ /37/

За проф. В. Гюзелев обаче не подлежи на съмнение, че „Наличието на пълен феодален имунитет /фискален, административен и съдебен/, засвидетелствано в дарствените грамоти на българските царе и самостоятелни владетели, по неоспорим начин опровергава застъпената от П. Мутафчиев теза.“ /38/

Самият П. Мутафчиев в началото на научната си кариера посочва: „От края на XII в. феодализмът и политическата разпокъсаност почват да се развърщат с еднакъв темп в българските и във византийските земи.“ /39/

И продължава в същия контекст: „Дейността на всичките тия династии е отражение на настъпващия феодален строй, когато частните интереси вземат връх над общите и когато навикът да се живее от война и грабеж заедно със стремлението към пълна независимост от една по-висша власт стават общо явление.“ /40/

Твърденията му в този случай визират обществено-икономическите отношения по българските земи в края на XII и началото на XIII в., когато на територията на днешна Македония управляват владетелите Добромир Хриз и севастократор Стрез.

Според П. Мутафчиев владетелите от Втората българска държава /кр. на XII – кр. на XIV в./, са поставени в по-голяма степен в сравнение с тези от Първата /кр. на VII – нач. на XI в./, пред необходимостта да заемат политически и социални форми от Византия. И ако за полити-

ческите форми това е било неизбежно, то за социалните били възможни и други решения.

Стремeжът на царете Петър IV, Иван Асен I и Калоян да провеждат политика в съответствие с интересите на по-широки кръгове от българското общество в края на XII и началото на XIII век обяснява според П. Мутафчиев тяхната преждевременна и насилствена смърт.

В хода на освободителните борби срещу Византия българското болярство придобива съзнанието, че и на него му принадлежи това, което има византийската аристокрация: „От това гледище последователните убийства на тримата първи търновски царе могат да се обяснят само с народническите тенденции в тяхното управление, които се сблъскват с изострените апетити на значителна част от българските боляри.“ /41/

Времето на цар Борил /1207-1218/ в този смисъл е време, в което тържествуват исканията на болярството. През този период се утвърждава законово пронията – земя, която централното правителство предоставя пожизнено на отделни лица за военни и други заслуги към държавата, а земите, които са пълна собственост на болярите, нарастват.

Епохата на цар Иван Асен II е връщане към традициите отпреди времето на цар Борил. На това се дължи през този период издигането на българската държава, нейното могъщество и величие.

Противоположните, а това означава традициите, свързани с византизма, вземат връх

след смъртта на цар Иван Асен II, в резултат на което неумолимо започва да се руши средновековната ни държавност.

Различна от тази на П. Мутафчиев е философско-историческата позиция на В. Гюзелев: „С преувеличаването на значението и ролята на Византия като основен фактор в българската история, П. Мутафчиев по същество е превърнал българския народ и българската държава от субект в обект в хода на историческия процес, върху който постоянно е действала друга сила, която е предопределяла и тенденциите на развитието им. При това византизизмът се разглежда в главна степен откъм неговата отрицателна страна като един зъл гемуург, поради което се придобива впечатлението, че всичко лошо в българската история може да бъде обяснено с неговото действие.“ /42/

Намирам, че по същество са обосновани приведенията тук доводи в противовес на определени философско-исторически възгледи на П. Мутафчиев върху българското Средновековие.

Безспорно е обаче, че неговите възгледи имат способността да пораждаат полемики. В най-положителния смисъл на това понятие.

Защото тези полемики мотивират мисленето ни върху българската история, култура и народопсихология.

Всичко това прави философията на П. Мутафчиев върху средновековната българска история несъмнено значима.

Бележки

/1/ Въспителната лекция на проф. П. Мутафчиев в СУ „Изток и Запад в Европейското Средновековие“ е публикувана за първи път в ГСУ, ИФФ, кн. XXI. 2. 1925 г., с. 3-34.; Втората ѝ публикация е в: Сборник – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г.; Лекцията в Сборника е отпечатана фототипно, с. 125-158. Съставител на Сборника е В. Мутафчиева – Върху лекцията съм работил по това издание.; Лекцията е включена и във второто издание на Сборника – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1999 г.;

/2/ Статията на П. Мутафчиев „Към философията на българската история. Византизизмът в средновековна България“ е публикувана за първи път на български език в сп. „Философски преглед“, кн. 1, 1931 г., с. 27-36.; Преди това тя е публикувана в престижното немско списание „Byzantinische Zeitschrift“ със заглавие „Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien“ – BZ, XXX 1929-1930, S. 387-394.; Статията е отпечатана за втори път на български език /фототипно/ в: Сборник – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г. с. 159-168.; Съставител е В. Мутафчиева – Върху статията съм работил по това издание.; Статията е включена и във второто издание на Сборника – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1999 г.;

/3/ Статията на П. Мутафчиев „Поп Богомил и Св. Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“ е публикувана за първи път в сп. „Философски преглед“, кн. 2, 1934 г., с. 1-16.; Втора публикация статията има в Сборник „Избрани български есеа“. Съставител е Здравко Петров, Варна 1981 г.; Третото ѝ издание е в: Сборник – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г., с. 169-184.; Съставител е В. Мутафчиева – Върху статията съм работил по това издание.; Статията е включена и във второто издание на Сборника – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1999 г.; Двете статии от сп. „Философски преглед“ са поместени и в Сборник под заглавие „Защо сме такива“.

Съставители са Ив. Еленков и Р. Даскалов, София 1994 г., с. 349-369.;

/4/ „Книга за българите“ на П. Мутафчиев е публикувана за първи път цялостно през 1987 г. под редакцията на проф. В. Гюзелев – изд. на БАН, София. Откъсът „Посоки на българското държавно разширяване“ от пета глава „Териториалните съдбини на българската държава“ е публикуван в сп. „Векове“, кн. 1, с 44-52, София 1983 г.; Второто издание на „Книга за българите“ е под редакцията на В. Мутафчиева – изд. на БАН, София 1992 г. Работил съм по това издание.; „Книга за българите“ има и трето издание, София 1999 г.; Това издание е от поредицата „Минало“ по проект на В. Мутафчиева. „Книга за българите“ е издадена и на турски език през 2006 г. под заглавие „Bulgarlara Ve Bizans' A Dair Bir Kitap“.;

/5/ „История на българския народ“ на П. Мутафчиев има следните издания: В издателство „Българска книга“ през 1943 г. „История на българския народ“, Том 1-2. Вторият том е допълнен от проф. Ив. Дуйчев с „История на България от 1323 до 1396 година“.; В издателство „Хемус“, Съчинения Т. 1 „История на българския народ“, Ч. 1, „Първо българско царство“ през 1943 г.; Съчинения Т. 2 „История на българския народ“, Ч. 2, „Второ българско царство“ през 1944 г. с добавка от Ив. Дуйчев под заглавие „България при Шишмановци“.; П. Мутафчиев – Съчинения Т. 1 „История на българския народ“, Ч. 1 „Първо българско царство“ през 1948 г. под редакцията на Ив. Дуйчев.; В изд. на БАН – П. Мутафчиев „История на българския народ“ /681-1323/ през 1986 г. под редакцията на В. Гюзелев.; В изд. на БАН – П. Мутафчиев „История на българския народ“ през 1992 г. под редакцията на В. Мутафчиева. Работил съм по това издание.; П. Мутафчиев и В. Мутафчиева „История на българския народ“, София 1995 г.; П. Мутафчиев и В. Мутафчиева „История на българския народ“, София 1998 г.;

/6/ Мутафчиев, П. „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, с. 127-128. – в: Сборник със същото заглавие, София 1993 г.;

/7/ Пак там, с. 143.;

/8/ Мутафчиев, П. „Към философията на българската

история. Византинизъмът в средновековна България“, с. 160. – в: Сборник – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г.;

/9/ Пак там, с. 161.;

/10/ Генчев, Н. „Българската култура XV-XIX в.“, София 1988 г. с. 81.;

/11/ Мутафчиев, П. „Към философията на българската история. Византинизъмът в средновековна България“, с. 162. – в: Сборник – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г.;

/12/ Пак там, с. 163.;

/13/ Пак там, с. 164.;

/14/ Ангелов, Д. „Общество и обществена мисъл в средновековна България“, София 1979 г. с. 304.;

/15/ Ръсел, Б. „История на Западната философия“ – том 2, София 1995 г. с. 210.;

/16/ Мутафчиев, П. „Поп Богомил и Св. Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“, с. 176. – в: Сборник – П. Мутафчиев „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г.;

/17/ Пак там, с.178.;

/18/ Пак там, с. 179.;

/19/ Дуйчев, Ив. „Рилският светец и неговата обител“, с. 23., второ /фототипно/ издание, София 1990 г.;

/20/ Пак там, с. 40.;

/21/ Пак там, с. 42.;

/22/ Пак там, с. 384.;

/23/ Пак там, с. 384.;

/24/ Пак там, с. 44.;

Мотивът за „царския път“ се среща и в „Завета“ на Св. Ив. Рилски – Иван Дуйчев „Рилският светец и неговата обител“, с.140., второ /фототипно/ издание, София 1990 г.;

/25/ Дуйчев, Ив. „Рилският светец и неговата обител“, с. 46-47., второ /фототипно/ издание, София 1990 г.;

/26/ Дуйчев, Ив. „Рилският светец и неговата обител“, с. 47., второ /фототипно/ издание, София 1990 г.;

Има мнения, че „Йоана Новий“ на презвитер Козма не е Св. Ив. Рилски, а друга историческа личност: Мечев, К. „Средновековни българи“, с. 62 – 76., София 1989 г.;

- Анализ на „Беседа против богомилите“ на Презвитер Козма и на гледните точки по отношение на тази творба прави проф. Ив. Божилов в книгата си „Византийският свят“, с. 498-505., София 2008 г. /Проф. Ив. Божилов приема, че „Йоана Новий“ на Презвитер Козма е Йоан Екзарх Български/;
- /27/ Дуйчев, Ив. „Рилският светец и неговата обител“, с. 375., второ /фототипно/ издание, София 1990 г.;
- /28/ Стойнев, Ан. „Св. Иван Рилски, официалното християнство и богомилството“, с. 130., София 1991 г.;
- /29/ Мутафчиев, П. „Книга за българите“, с. 175. – Изг. на БАН, София 1992 г.;
- /30/ Пак там, с. 182.;
- /31/ Пак там, с. 191.;
- /32/ Пак там, с. 208.;
- /33/ Рънсман, Ст. „История на Първото българско царство“ с. 109-110., София 1993 г.;
- /34/ Мутафчиев, П. „История на българския народ“ – Изг. на БАН, София 1992 г., с. 166.;
- /35/ Божилов, И. „От „варварската“ гържава до царството. България от средата на IX в. до първите десетилетия на X в., с. 85. в: „Седем етюда по средновековна история“, София 1995 г.;
- /36/ Мутафчиев, П. „История на българския народ“ – Изг. на БАН, София 1992 г., с. 196.;
- /37/ Мутафчиев, П. „История на българския народ“ – Изг. на БАН, София 1992 г., с. 204.;
- /38/ Гюзелев, В. „Петър Мутафчиев“, с. 64., София 1987 г.;
- /39/ Мутафчиев, П. „Владетелите на Просек. Страници из историята на българите в края на XII и началото на XIII в.“ – в: Сборник – Петър Мутафчиев „Изток и Запад в европейското Средновековие“, София 1993 г., с. 123.;
- /40/ Мутафчиев, П. „Владетелите на Просек. Страници из историята на българите в края на XII и началото на XIII в.“ – в: Сборник – Петър Мутафчиев „Изток и Запад в европейското Средновековие, София 1993 г. с. 124.;
- /41/ Мутафчиев, П. „История на българския народ“ – Изг. на БАН, София 1992 г., с 337.;
- /42/ Гюзелев, В. „Петър Мутафчиев“, с. 92., София 1987 г.;

Литература

- Ангелов, Д. „Общество и обществена мисъл в средновековна България“, София 1979 г.;
- Ангелов, Д. „Българинът в Средновековието. Светоглед, идеология, душевност“, Варна 1985 г.;
- Ангелов, Д. „Богомилството“, София 1993 г.;
- Ангелов, Д. „Характерни черти на феодалния строй в средновековните балкански страни“ – в: Сборник в чест на акад. Димитър Косев, София 1985 г.;
- Ангелов, П. „Гърците през погледа на средновековните българци“ – в: Сборник „BULGARIA MEDIAEVALIS“ 1, София, 2010 г.
- Андреев, Й. „Идеята за общественото примирение в средновековна България“, Трудове на Великотърновския университет, Том VIII, кн. 2, Исторически факултет, 1970-1971, София 1973 г.;
- Андреев, Й. „Държава и църква в средновековна България“, Трудове на Великотърновския университет, Том X, кн. 2, Исторически факултет, 1972-1973, София 1973 г.;
- Андреев, Й. „Всекидневието на българите XII-XIV век“, С. 1992 г.;
- Андреев, Й., Лазаров, Ив., Павлов, Пл. „Кой кой е в средновековна България“, София 2012 г.;
- Бакалов, Г. „За един непубликуван труд на Петър Мутафчиев“ – в: Сборник в памет на проф. П. Мутафчиев, София 1996 г.;
- Бакалов, Г. „Византия през погледа на П. Мутафчиев според непубликувани материали от неговия архив“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;
- Бакалов, Г. „Византия между Изтока и Запада /Културно-уполитически паралели/“ – в: сп. „Историческо бъдеще“, кн. 2 от 1997 г.;
- Бердяев, Н. „Смисълът на историята“, София 1994 г.;
- Бицилли, П. „Основни насоки в историческото развитие на Европа“, София 1993 г.;
- Бицилли, П. „Очерци върху теорията на историческата наука“, София 1994 г.;
- Бицилли, П. „Изток“ и „Запад“ в историята на Стария свят“ – в: сп. „Историческо бъдеще“, кн. 2 от 1997 г.;
- Божилов, Ив. „Цар Симеон Велики /893-927/ Златният век

на средновековна България“, София 1983 г.;

Божилков, Ив. „Седем етюда по Средновековна история“, София 1995 г.;

Божилков, Ив., „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, в сборник „Средновековна християнска Европа. Изток и Запад – ценности, традиции, общуване“, София 2002 г.

Бояджиев, Ц. „Нощта през Средновековието“, София 2011 г.;

Василев, Г. „Българската „ерес“ и Английската реформация“, София 2011 г.;

Василев, Г. „К вопросу об южнославянском предвозрождении XIV века“ – в: Сборник „BULGARIA MEDIAEVALIS“ 1, София 2010 г.;

Вачкова, В. „Симеон Велики. Пътят към короната на Запада“, София 2005 г.;

Генчев, Н. „Социално-психологически типове в българската история“, София 1987 г.;

Гюзелев, В. „Княз Борис I. България през втората половина на IX век“, София 1969 г.;

Гюзелев, В. – Преговор в: Петър Мутафчиев „История на българския народ“ /681-1323/, София 1986 г.;

Гюзелев, В. „Размишленията върху българската средновековна история на проф. Петър Мутафчиев“ – в: Петър Мутафчиев „Книга за българите“, София 1987 г.;

Гюзелев, В. „Петър Мутафчиев“, София 1987 г.;

Гюзелев, В. „Апология на Средновековието“ София 2004 г.;

Даскалов, Р. „Как се мисли Българското Възраждане“, София 2002 г.;

Димитров, Д. „Разпознаването на себе си като груг у Петър Мутафчиев“. Тезис на доклад от научна конференция „Проблемът Изток – Запад в историческа перспектива“ /17, 18 и 19. X. 2002 г./;

Диневков, П. „Проф. Петър Мутафчиев и проблемите на старобългарската литература“ – в: Сборник в памет на проф. Петър Мутафчиев, София 1996 г.;

Дил, Шарл и Рамбо, Алфред „Византия. Културно-исторически очерци“, Велико Търново 1992 г.;

Драгова, Н. „Култът към Свети Иван Рилски в българските исторически събдания“ в: Електронно списание LiterNet 18. 08. 2006 г.;

Дроснева, Е. „Боян Пенев, Петър Мутафчиев и Балканът“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;

Дуйчев, Ив. „Идеята за приемствеността в средновековната българска гържава“ – в: Иван Дуйчев „Проучвания върху средновековната българска история и култура“, с. 68 – 82. София 1981 г.;

Дуйчев, Ив. „Съзнание за единство в историческите съзбини на българския народ“ – в: Сборник в чест на акаг. Димитър Косев – София 1985 г.;

Дуйчев, Ив. „Рилският светец и неговата обител“, София 1990 г.;

Дуйчев, Ив. „Заветът на Св. Ив. Рилски“, София 2000 г.;

Екзарх Стефан „Богомилите и Презвитер Козма“, София 2012 г.;

Жечев, Т. „Българският Великден или страстите български“, Пловдив 1985 г.;

Златарски, В. „История на българската гържава през средните векове“, Том 1, Част 1 и Част 2, София 2002 г.;

Златарски, В. „История на българската гържава през средните векове“, Том 2 и Том 3, София 2002 г.;

Илиев, Илия Г., „Управлението на княз Владимир Расате (889-893). Един неуспешен опит за европейска преориентация във външната политика на България“ – в: сборник „Средновековна християнска Европа. Изток и Запад – ценности, традиции, общуване“, София 2002 г.;

Илиев, Илия Г., „Охридската архиепископия през първите два века от нейното съществуване“ – в: сборник „BULGARIA MEDIAEVALIS“ 1, София 2010 г.;

Илиев, Илия Г., „Един епизод от догматичните спорове между църквите на Константинопол и Рим“ – в: Сборник „BULGARIA MEDIAEVALIS“ 2, София 2011 г.;

Иванова, И., Христов, Т., „Разпознаването на себе си като друг у Петър Мутафчиев“ – в: Сборник „Проблемът Изток – Запад. Историческа перспектива“, София 2003 г.;

Каприев, Г. „Византийска философия“, София 2011 г.;

Каймаканова, М. „Началното развитие на средновековна България в изследванията на Петър Мутафчиев“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;

Каймаканова, М. „Световната история в пропагандната политика на цар Симеон (893-927) и развитието на българската хронография“ – в: Сборник „BULGARIA MEDIAEVALIS“ 1, София 2010 г.;

Карагеоргиева, С. „Познатият и непознат Петър Мутафчиев през погледа на един студент от 80-те години“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;

Колингууг, Р. Дж. „Идеята за историята“, С. 1995 г.;

Лазарова, Е. „Богомилството между митовете и идеологемите“ – в: сп. „Везни“ кн. 7 – 8, 2011 г.;

Леонтиев, К. „Византизъмът и славянството“, София 1993 г.;

Литаврин, Г. „Место първото българско царство в историята на средновековна Европа“ – в: Сборник в чест на акад. Димитър Косев, София 1985 г.;

Мутафчиев, П. „Селското земевладение във Византия“ – в: Петър Мутафчиев, Избрани произведения, том 1. София 1973 г.;

Мутафчиев, П. „Войнишки земи и войници във Византия през XIII-XIV в.“ – в: Петър Мутафчиев, Избрани произведения, том 1. София 1973 г.;

Мутафчиев, П. „Съдбините на средновековния Дръстър“ – в: Петър Мутафчиев, Избрани произведения, том 2. София 1973 г.;

Мутафчиев, П. „Руско-българские отношения при Святославе“ – в: Петър Мутафчиев, Избрани произведения, том 2. София 1973 г.;

Мутафчиев, П. „Магжарите и българо-византийските отношения през третата четвърт на X в.“ – в: Петър Мутафчиев, Избрани произведения, том 2. София 1973 г.;

Мутафчиев, П. „Старият грум през „Траянова врата““ – в: Петър Мутафчиев, Избрани произведения, том 2. София 1973 г.;

Мутафчиев, П. „История на българския народ“, София 1992 г.;

Мутафчиев, П. Сборник „Изток и Запад в Европейското Средновековие“, София 1993 г.;

Мутафчиев, П. „Владетелите на Просек“ – в: Сборник „Изток и Запад в европейското Средновековие“, София 1993 г.;

Мутафчиев, П. „За културната криза у нас“ – в: Сборник „Изток и Запад в европейското Средновековие“, София 1993 г.;

Мутафчиев, П. „Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в.“ – в: Сборник „Изток и Запад в европейското Средновековие“, София 1993 г.;

Мутафчиев, П. „Днешна България и духът на нашето Въз-

- раждане“ – в: Сборник „Защо сме такива?“, София 1994 г.;
- Мутафчиев, П. „Добруджа в миналото“ и „Българи и румъни в историята на дунавските земи“, София 1999 г.;
- Мутафчиев, П. „Сръбското разширение в Македония през средните векове“ – в: сп. „Македонски преглед“ I, 4, 1925 г., с. 1-26.;
- Мутафчиева, В. „Разгадавайки баща си. Опит за биография на Петър Мутафчиев“, София 1997 г.;
- Николов, Г. „Концепцията на Петър Мутафчиев за сепаратизма в Българското царство през Средновековието“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;
- Оболенски, Дм. „Богомилите. Студия върху балканското нобоманихејство“, София 1998 г.;
- Поливянний, Дм. „Петър Мутафчиев и средновековната духовна култура на българите“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;
- Попова, П. „Спасяването на българския дух според Петър Мутафчиев“ – в: Сборник – Кюстендилски четения 2003-2004 г., Кюстендил 2006 г.;
- Попнеделев, Т. „Две встъпителни лекции“ – в: Сборник „Проф. Петър Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;
- Примов, Б. „Бугрите. Книга за поп Богомил и неговите последователи“, София 1970 г.;
- Проданов, Н. „Проблеми на историческата текстология. Върху материал от българската историопис VII-XX век“, Велико Търново, 2003 г.;
- Проданов, Н. „Българската историопис между Изтока и Запада“ (VII-XX век) – в: Сборник „Проблемът Изток – Запад. Историческа перспектива“, София, 2003 г.;
- Пулос, Д. П. Архимандрит, „Св. Иван Рилски“, София 2000 г.;
- Пълева, Ани „Бележки върху някои възгледи на Петър Мутафчиев за византизизма“ – в: Сборник „История и историография“ в чест на проф. Мария Велева, София 2008 г.;
- Пълева, Ани „Умението да оценяваш. Размисли върху някои проблеми в творчеството на Петър Мутафчиев“ – в: Сборник „Проф. П. Мутафчиев – познат и непознат“, София 1997 г.;
- Радев, Р. „Средновековна философия“, София 1994 г.;
- Рънсман, Ст. „История на Първото българско царство“, София 1993 г.;

Ръсел, Б. „История на Западната философия“, том 2. София 1995 г.;

Славоф, Сл. „Философия на средновековната българска история в творчеството на Петър Мутафчиев“ – в: Списание на БАН, кн. 2. 1992 г.;

Стоилова, Т. „Усетът на българина за история. XV-XVIII век“ – Втора част – в: сп. „Историческо бъдеще“, кн. 2 от 1997 г.;

Стойнев, Ан. „Философско-исторически размисления“, София 1990 г.;

Стойнев, Ан. „Св. Иван Рилски, официалното християнство и богомилството“, София 1991 г.;

Стойнев, Ан. „Мигове“, София 2002 г.;

Стоянов, Юри „Другият Бог. Дуалистичните религии от Античността до катарската ерес“, София 2006 г.;

Съботинов, Ант. „България при цар Самуил и неговите наследници /976-1018/ том I. София 2008 г.;

Тойнби, Арнълд „Изследване на историята“, Том 1. „Възникване и развитие на цивилизациите“, София 1995 г.;

Тойнби, Арнълд „Изследване на историята“ Том 2. „Разпадане и разлагане на цивилизациите“, София 1995 г.;

Тойнби, Арнълд „Изследване на цивилизациите“, Том 3. „Универсални гържави и универсални църкви“, София 1995 г.;

Тъпкова – Заимова, В., Димитров, Д., Павлов, Пл. „Византия и византийският свят“, София 2011 г.;

Тъпкова – Заимова, В. „Балканската история в трудовете на Петър Мутафчиев“ – в: Сборник в памет на проф. Петър Мутафчиев, София 1996 г.;

Хегел, Г. В. Фр. „Философия на историята“ – Том I /„Духът на Изтока“/ и Том II /„Духът на Европа“/, София 1995 г.;

Чолова, Цв. „Българската медиевистика /кр. на XIX – ср. на XX в./ и националната идея“, статия в Годишник на НБУ – Том 3 от 2008 г.;

Чурешки, Ст. „Какъв вид историческа логика, все пак? Към философията на българската история“, сп. „Анамнеза“ Год. I, 2006, кн. 3.;

Шват – Гълъбова, Гр. „*Naeresis bulgarica* в българското културно съзнание на XIX и XX век“, София 2010 г.;

Шопов, Б. „Романтизмът у Петър Мутафчиев? Наблюдения над употребата на понятията „развитие“, „подем“,

„упадък“ и „самобитност“ в обобщаващите му произведения върху историята на Средновековна България“, с. 228-244. Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, исторически факултет, Том 98-99, 2005-2006 г., Suppl. Докторантски четения – март 2006 г., София 2011 г.;

Шпенглер, О. „Залезът на Запада“. „Опит за морфология на световната история“, Том 1. „Форма и действителност“, София 1994 г.;

Шпенглер, О. „Залезът на Запада“. „Опит за морфология на световната история“, Том 2. „Световноисторически перспективи“, София 1995 г.;

Шрайнер, П. „Многообразие и съперничество. Избрани студии за обществото и културата във Византия и средновековна България“, София 2004 г.;

Шрайнер, П. „Защо погина Византия“ – в: сп. „Историческо бъдеще“, кн. 1-2 от 2008-2009 г.;

Янакиев, К. „Светът на Средновековието. Генезис, история, общество“, София 2012 г.;

Приложение

Интервю на Хачик Маргдироян с Костагин Пампов по повод подготвената му за печат книга „Философия на средновековната българска история. Гледната точка на проф. Петър Мутафчиев“.

Хачик Маргдироян:

– Г-н Пампов, имах вече възможността да прочета Вашата книга /под печат/ за философско-историческите възгледи на проф. П. Мутафчиев върху българското Средновековие. Първият ми въпрос към Вас е: Откога датира интересът Ви към тази тема?

Костагин Пампов:

– Г-н Маргдироян, благодаря за вниманието Ви към все още бъдещата ми книга. Интересът ми към философията на историята датира от 80-те години на вече миналия ХХ век. Имам предвид интересът ми към не толкова популярните тогава у нас философско-исторически теории на Арнълд Тойнби /„Изследване на историята“/, на Освалд Шпеглер /„Залезът на Запада“/, на Константин Леонтиев /„Византизизмът и славянството“/, на Николай Бердяев /„Смисълът на историята“/.

Познати ми бяха подобни книги и за българската история. Като „Българският Великден или страстите български“ на проф. Тончо Жечев и „Социално-психологически типове в българската история“ на проф. Николай Генчев.

През 1986 г. бе публикувана „История на българския народ“ /681-1323/, а през 1987 г. „Книга за българите“ на П. Мутафчиев, които определено ме впечатлиха. В предговора си към „История на българския народ“ /681-1323/ проф. Васил Гюзелев обстойно разглежда встъпителната лекция на П. Мутафчиев в Софийския университет през 1923 г. – „Изток и Запад в Европейското Средновековие“ и две негови статии в сп. „Философски преглед“ – „Към философията на българската

история. Византинизмът в средновековна България“ от 1931 г. и „Поп Богомил и Св. Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“ от 1934 година.

В прегледа си пък към „Книга за българите“ проф. В. Гюзелев посочва, че в тематично отношение тази книга е свързана с встъпителната лекция на П. Мутафчиев в СУ и двете му статии от сп. „Философски преглед“.

Първият прочит на лекцията и двете статии, ми бе достатъчен, за да се убедя, че те са на нивото на философско-историческата мисъл в Европа в периода между двете световни войни. Както и в това, че във философско-исторически план съществува взаимовръзка между основните идеи, съдържащи се в тях, и идеите в „Книга за българите и „История на българския народ“. Така се роди у мене идеята, да напиша книга за философско-историческите възгледи на П. Мутафчиев върху българското Средновековие.

Хачик Маргуриян:

– Според мене настоящата Ви книга – „Философия на средновековната българска история. Гледната точка на проф. Петър Мутафчиев“ е построена по следния начин: Част I-ва е Увод. Във II, III и IV част се съдържа Вашата гледна точка за философията на П. Мутафчиев върху българското Средновековие. В V и VI част тази Ваша гледна точка, намерила място в предишните части, има своите продължения и допълнения. Ще потвърдите ли тези мои наблюдения?

Костадин Памнов:

– Да. Структурата на моята книга е тази, която посочвате.

Философско-историческите възгледи на П. Мутафчиев върху българското Средновековие се съдържат във встъпителната му лекция в Университета и в двете му статии от сп. „Философски преглед“. Те са предмет на коментар във II, III и IV част на книгата ми.

В „Книга за българите“ философско-исторически характер съвсем определено има шеста глава. Ето защо в V част на моята книга разглеждам най-вече тази глава, чието заглавие е „Нашата политическа и културна съдба“.

„История на българския народ“ е най-популярната творба на П. Мутафчиев и тя също включва обобщаващи страници. Върху тях съсредоточавам вниманието си в VI част на книгата ми.

Хачик Марджосян:

– В Увода на настоящата Ви книга посочвате, че тя е на основата на предишната Ваша книга върху същата проблематика със заглавие „Философия на българското Средновековие. Според философско-историческите опити на Петър Мутафчиев“. Аз съм запознат със структурата и съдържанието на тази Ваша предишна книга, както и с настоящата и открявам връзката между тях. Искам обаче Вие да я поясните.

Костагин Пампов:

– Книгата ми, чиято публикация предстои, е по същество потвърждение и продължение на идеите, които съм изразил през вече далечната 1995 година, когато публикувах „Философия на българското Средновековие. Според философско-историческите опити на П. Мутафчиев“.

Настоящата „Философия на средновековната българска история. Гледната точка на проф. Петър Мутафчиев“ е опит от моя страна да представя по-прецизно, отколкото в първата си книга, идеите на П. Мутафчиев.

Съпоставям неговите идеи с тези на историци и философи като Н. Генчев, Д. Ангелов, Б. Ръсел, Ив. Дуйчев, Ан. Стойнев, Ст. Рънсиман, Ив. Божилов, В. Гюзелев.

Илюстрирам отделни идеи с т. нар. „плаващи“ цитати. Това всъщност са достатъчно известни и обривно казани думи от П. Мутафчиев, В. Гюзелев, Дм. Лихачов, Арнълд Тойнби и Г. Шлюмберже.

Цитирам твърдение на Ал. Хилфердинг по П. Мутафчиев и две твърдения на П. Мутафчиев по Ив. Божилов.

Включил съм две мои коментарни бележки върху статии на Т. Попнеделев и Дм. Поливяний и две други мои коментарни бележки върху позиции на Д. Ангелов и В. Мутафчиева, на които те дават израз в свои кни-

ги. В бележките към основния текст се позовавам на Ив. Дуйчев, К. Мечев и Ив. Божилов.

Постарах се да напиша текста така, че да бъде почетивен в добрия смисъл на тази дума. Да притежава научни, но и литературни достойнства.

Хачик Марджосян:

– *Първата Ви книга върху философско-историческите възгледи на П. Мутафчиев за средновековната българска история беше посрещната с интерес в научните среди. Мнения изразиха проф. Желязко Стоянов, доц. Николай Проданов, Стефан Чурешки и Борис Шопов. Какво бихте казали в отговор на техните отзиви?*

Костадин Памнов:

– Проф. Ж. Стоянов, който преподава „Философия на историята“ в СУ „Св. Кл. Охридски“, написа за тази първа моя книга положителна рецензия. В нея той твърди, че правя успешен опит да представя най-съдържателните във философско-историческо отношение творби на П. Мутафчиев. Според него коректно и достатъчно информативно.

Доц. Н. Проданов от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ коментира в своя книга по „Историческа текстология“, че съм постъпил съвсем добросъвестно при формулирането на заглавието на книгата си. Заглавието ѝ е „Философия на българското Средновековие“, но в подзаглавие съм пояснявал, че тази философия е „Според философско-историческите опити на П. Мутафчиев“. Н. Проданов препоръчва на историографите да се върнат към тази популярна в миналото форма на заглавия.

В своя статия Ст. Чурешки споменава книгата ми наред с други публикации, чийто предмет на изследване са философско-исторически проблеми на българското Средновековие, но не е изразил отношение към моята работа.

По-друг е случаят с публикацията на Б. Шопов. Той твърди, че в книгата си съм направил резюме на обобщаващите идеи на П. Мутафчиев, но не съм ги осмислил.

Според мене човек би могъл да направи резюме на определени идеи само при положение, че ги е осмислил. Но да оставим това на втори план.

По-важното е, че в статията си Б. Шопов лансира една изкуствено построена словесна конструкция. Според него П. Мутафчиев написал обобщаващите си трудове върху българското Средновековие под въздействието на романтизма. Романтизмът бил характерен за XIX век, но при П. Мутафчиев имал своите проявления през 20-те и 30-те години на XX век.

П. Мутафчиев разглежда българския народ като определена цялост и индивидуалност. Българската история също. Така както романтизмът разглежда отделната личност.

Според романтизма народът и историята имали свои вътрешно присъщи закони на развитието си и всякакво вмешателство отвън било с отрицателни последици за тяхната цялост и индивидуалност.

За П. Мутафчиев византизмът бил това вмешателство върху целостта и индивидуалността на българския народ и българската история.

Определено намирам тезите на Б. Шопов за предпоставени. В това би се убедил всеки, който внимателно и добросъвестно прочете философско-историческите произведения на П. Мутафчиев. Те са изградени преди всичко на основата на историческите му трудове. Влиянията от различни философско-исторически школи върху мисленето на П. Мутафчиев ги има, но те са само влияния.

Той наистина гледа на византизма като на зловредно явление в българския средновековен живот, но в конкретно-исторически план. Според П. Мутафчиев княз Борис I е принуден от историческите обстоятелства да въведе християнството в средновековна България от Византия.

Въвеждането на християнството от Рим би преместило границата между Изтока и Запада по българо-византийските граници. Би довело до засилване на противоборството между България и Византия, както и на вътрешно-политическите противоречия в българското общество. Защото голяма част от югоизточно-

то славянство, което е присъединено към българската държава, вече е християнизирано от Византия.

Несериозно е и твърдението на Б. Шопов, че за П. Мутафчиев езическият период в историята на Първата българска държава е нейният „златен век“. Философско-историческата теория на романтизма включва идеята за „златен век“ в историята, но тя няма отношение към философско-историческите възгледи на П. Мутафчиев върху българското Средновековие.

Той разсъждава преди всичко от позицията на познаващ историческите факти учен. Според него в периода от края на VII до средата на IX в., в развитието на България не се наблюдават тези възходи и падения, които то има по-късно. Езическото в България в средата на IX век не се е изчерпало като светоглед и това води до съпротива сред широки кръгове в българското общество при въвеждането на християнството.

От тези обстоятелства се пораждават историческите антиномии, пред които е изправена средновековна България. Определен автор би могъл да не приема този начин на мислене, но това по същество е гледната точка на П. Мутафчиев в конкретния случай.

В своята статия Б. Шопов коментира единствено византизма, като основно понятие във философията на П. Мутафчиев върху българското Средновековие. За другите две основни понятия в тази философия – богомилството и отшелничеството, Б. Шопов дори не споменава. А тях именно П. Мутафчиев поставя в непосредствена връзка с византизма.

Статията на Б. Шопов е изпълнена с цитати на П. Мутафчиев, но това не я прави достоверна. Защото хипотезата му, че е възможно да се интерпретират обобщаващите трудове на П. Мутафчиев на основата на романтизма, се разминава със съдържанието им.

Хачик Маргироян:

– Възгледи близки до тези на Б. Шопов, по отношение на българската историческа медиевистика е изразил и проф. Калин Янакиев в новата си книга „Светът на Средновековието. Генезис, история, общество“. Ще Ви помоля да ги коментирате.

Костагин Пампов:

– Имах вече възможността да прочета посочената от Вас книга на проф. Калин Янакиев. Всъщност това са негови лекции, които той е чел години наред пред студенти от специалността „Културология“ в СУ „Климент Охридски“.

Не мисля, че е необходимо тук да правя цялостен анализ на книгата. Тя има достойнства и ще намери своите читатели.

Но там, където К. Янакиев критикува българската историческа медиевистика от първата половина на ХХ век, определено не е прав. В библиографията към книгата си той е включил само две заглавия от българската историография от въпросния период. Това са „История на българската държава през средните векове“ на В. Златарски и „Книга за българите“ на П. Мутафчиев.

Упрекът на К. Янакиев, че българската историческа медиевистика е под влиянието на романтизма несъмнено е отправен най-вече към тях. В противен случай той не би цитирал само тези историци в библиографията си. По отношение точно на тях обаче, не е вярно това, което е казал от 29-а до 31-ва страница на книгата си.

Българските историографи представяли княз Борис I „стилизирано“. Въвел християнството в България, като се ръководел главно от прагматични и в незначителна степен от религиозни мотиви. Определено смятам, че човек трябва да прочете психологическия портрет на княз Борис I в „История на българския народ“ на П. Мутафчиев, за да се убеди, че за никаква „стилизираност“ не може да става дума. /166-а и 167-ма стр. в изданието на „История“-та от 1992 г./

За П. Мутафчиев княз Борис I е най-мъдрият владетел, който е имала средновековна България. Животът му е изпълнен с драматизъм. Този драматизъм е произведен от съдбовните решения, които той е трябвало да взема.

Значими фактори в средновековната българска история, като славяно-българското езичество и християнството, Константинопол и Рим, П. Мутафчиев

разглежда конкретно-исторически, а не в зависимост от едни или други предпоставености.

Според К. Янакиев българските историци величаели тези от българските владетели, които водели перманентни войни с Византия. Цар Симеон определено е сред тези владетели, но оценката на П. Мутафчиев за него е категорично отрицателна. В противовес е на това, което предначертава „схемата“ на К. Янакиев.

Не съответства на историческите факти и твърдението на К. Янакиев, че истинският „златен век“ на българската държава и култура настъпил по времето на цар Петър I.

Всичко това ми дава основания да мисля, че гледната точка на К. Янакиев върху българското Средновековие е предубедена. Критикува българската историческа медиевистика от първата половина на XX век за това, че била подвластна на романтизма. Но не като привежда действителни аргументи, а като я представя в невярна светлина. Вместо да „види“ явленията и процесите от средновековната българска история в конкретно-исторически план, той ги поставя в „Прокрустовото ложе“ на общотеоретични постулати.

К. Янакиев определя българския народ като малък. Поставяйки ударението върху неговата самобитност, българските историци създавали провинциална историография.

Нека да припомним, че учен от величината на британския историк Стивън Рънсман посочва като свой учител В. Златарски – един от създателите на българска историческа медиевистика. Както и това, че византинисти от световно ниво като Авг. Хайзенберг и Фр. Дьолгер учат български език, за да четат трудовете на П. Мутафчиев в оригинал.

Научната общност във Франция и въобще в Европа приема написаното от П. Мутафчиев в книгата му „Българи и румъни в историята на дунавските земи“, а не тенденциозните писания на водещия представител на румънската историография в периода между двете световни войни Николае Йорга.

Тези и други „подробности“ говорят достатъчно. И не потвърждават казаното от К. Янакиев.

Хачик Маргироян:

– А не мислите ли, че опитите на П. Мутафчиев за философия на средновековна българска история са написани до голяма степен под въздействието на социално-психологическата атмосфера в българското общество в периода между двете световни войни?

Костагин Пампов:

– Разбира се! Това е един от най-трудните периоди в новата българска история. Българската гържава е претърпяла две национални катастрофи, в резултат на загубените II-ра балканска и I-ва световна война.

Българското общество болезнено съзнава, че идеята за обединението на всички територии, населени с българи, е провалена. А цялото развитие на България след Освобождението през 1878 г. е подчинено на тази идея.

Несправедливите договори в Букурещ от 1913 г. и в Ньойи от 1919 г. са удари върху българската гържава и българския народ. Измеренията на тези удари са не само военни, политически, социални, икономически, но и психологически. Негативното им въздействие върху българите продължава десетилетия.

В тази именно атмосфера П. Мутафчиев създава философско-историческите си творби. Чрез тях той дава израз не само на своите познавателни търсения, но и на потребността на българите да осмислят своята история, да намерят в нея отговори, които са им необходими в едно много трудно за тях време.

Хачик Маргироян:

– В заключение смятам, че трябва да посочите тези мислители, чиито идеи упражняват трайно влияние върху светогледните нагласи на П. Мутафчиев. Макар че според мене това влияние не бива да се абсолютизира.

Костагин Пампов:

– Съгласен съм с Вас, че не бива да се абсолютизират едни или други влияния върху П. Мутафчиев. В началото на научната си кариера, но и по-късно, в трудовете му намират място идеи от материалистическата философия на историята на К. Маркс и неговите последователи като Ед. Бернщайн, К. Кауцки, Г. Плеханов.

По време на специализацията му в Мюнхен /1920 – 1922 г./ и след това, върху П. Мутафчиев оказват влияние идеи от немската културно-историческа школа в историографията, чиито най-видни представители тогава са К. Крумбахер, Авг. Хайзенберг, Фр. Дьолгер, от неохегелианци като италианския историк и философ на историята Б. Кроче, от руско-българския историк и теоретик на историята П. Бицилли и от редица други изследователи.

В Германия П. Мутафчиев се запознава и с трудовете на Леополд фон Ранке /1795-1886/, когото определят като основоположник на модерната немска историческа наука.

В процеса на изграждането и развитието си като учен, П. Мутафчиев все повече е разбирал, че създаването на достоверна картина на историческата действителност предполага да се имат предвид съдържащите се в нея не само материални, но и духовни фактори. Както и да се отчита тяхното взаимодействие.

„Философия на историята“ на Г. В. Фр. Хегел /1770-1831/, която в много отношения се приема като класическа книга, има показателните подзаглавия „Духът на Изтока“ и „Духът на Европа“.

Според мене не е случайна употребата от П. Мутафчиев на словосъчетания като „Духът на отрицание в нашата история“, „Днешна България и духът на нашето Възраждане“, „Изток и Запад в Европейското Средновековие“. Подобни паралели имат своята условност, но определено става дума не само за формални съответствия.

Философията на П. Мутафчиев върху средновековната българска история обаче е преди всичко негов размисъл върху съдбата на българския народ и българската държава. Направен на основата на проникновено познаване на българската и европейската история. Всичко това дава основания да се твърди, че П. Мутафчиев е един високо школуван учен, чието творчество има не само български измерения.

Summary

Prof. Peter Mutafchiev /1883-1943/ is one of the most well known scientists in the field of Bulgarian medievalistics during the period between the two world wars. He published a lot of historical works focused on Medieval Bulgarian history.

He laid the beginnings of his research with an introductory lecture in Sofia University on 25. 10. 1923. The lecture can be found in the annual of the university from 1925, entitled „East and West during European Middle Ages“.

Certain ideas from the lecture mentioned above were developed in two articles written by prof. Mutafchiev. These articles were published in the 1930s in the popular magazine „Philosophical Review“, whose editor was prof. Dimitar Mihalchev /1880-1967/.

The first one – „Towards philosophy of Bulgarian history. Byzantium in medieval Bulgaria“ was published in book 1 in 1931.

The second one – „Priest Bogomil and Saint Ivan Rilski. The spirit of denial in our history“ was published in book 2 in 1934.

During the same period – the end of the 1920 s and the beginning of the 1930 s, prof Mutafchiev prepared research focused on philosophy of Bulgarian history, but he didn't finish his work.

However, there was a typewritten copy, which was not completely published until 1987 (in cooperation with prof.Vera Mutafchieva /1929-2009/ and prof. Vasil Guzelev /1936/), entitled „A book about The Bulgarian people“.

This book has its own structure and content but there are philosophical and historical issues discussed in it, which were mentioned in the three publications of Peter Mutafchiev.

The variety of themes in „A book about the Bulgarian people“ is definitely wider. Its philosophical and historical doctrine focused on the Bulgarian Middle Ages is the same as the one in the introductory lecture of prof. Mutafchiev at the university and his two articles in „Philosophical review“

This philosophical and historical doctrine can be found in all chapters of „A book about the Bulgarian people“, but it's extremely distinct in Chapter six, which is entitled „Our political and cultural fate“.

As a way of thinking and attitude towards historical facts, prof. Mutafchiev's philosophy focused on Medieval Bulgarian History underlies the two volumes of his most famous book „History of the Bulgarian people“ /the second volume was not finished/, which was published for the first time in 1943.

The role of Byzantium /as a model of government, thinking and civilization/, of the Bogomil movement and seclusion in the history of medieval Bulgaria-these are the three basic moments in prof. Mutafchiev's views focused on the Medieval Bulgarian history. According to prof. Mutafchiev, ideas connected with these three factors are of great importance for the political processes during the Bulgarian Middle Ages.

© **Философия на средновековната българска история**

© **Костадин Пампов** - автор

60/84/16

Предпечатна подготовка и печат

© „Беллопринт“ ООД гр. Пазарджик

ISBN: 978-954-684-352-4